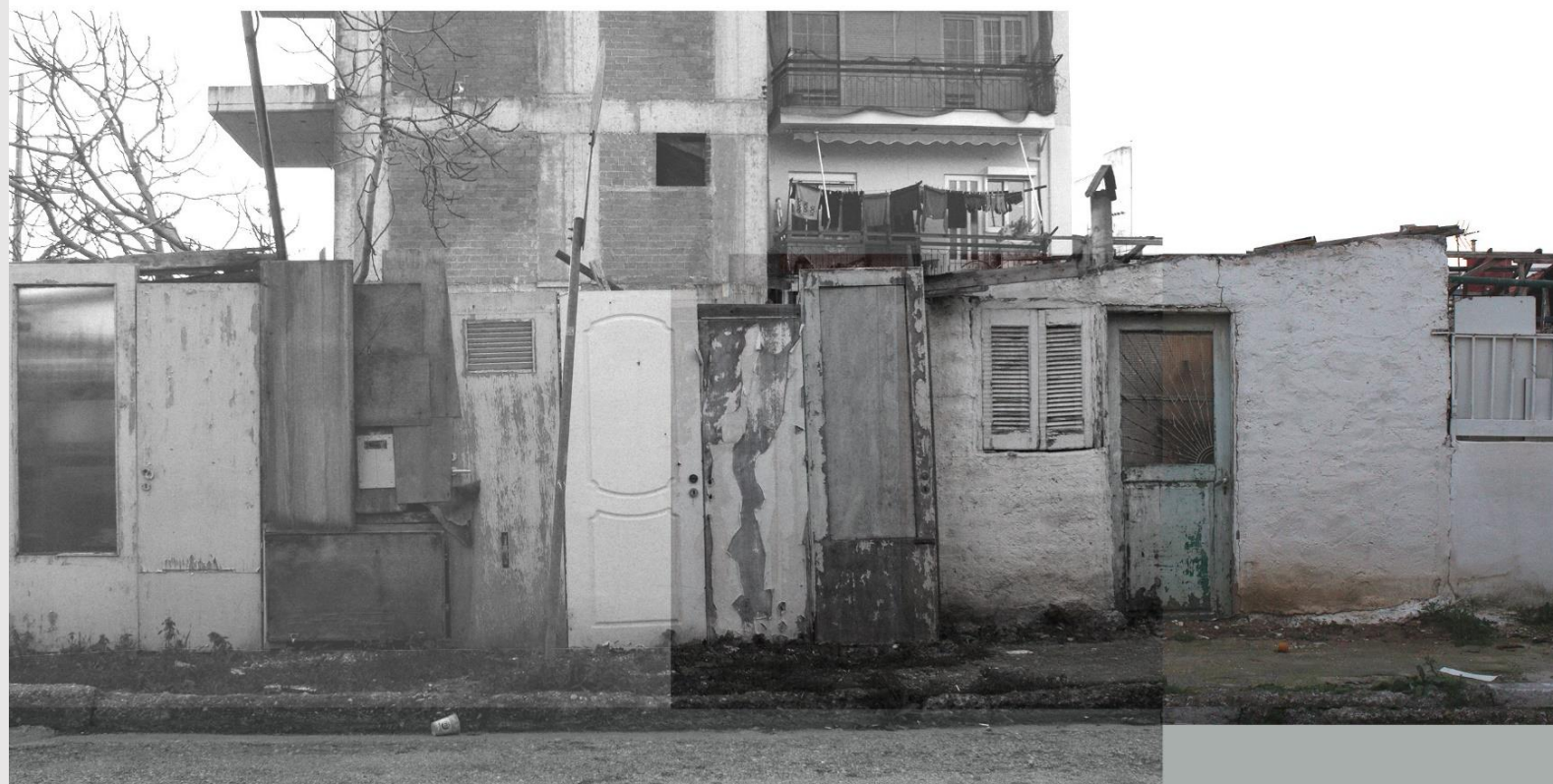

Τα Προσφυγικά της Πάτρας _ Ανθεκτικότητα και Ιδιομορφίες

Επιβλέπουσα_ Αμαλία Κωτσάκη

Μελίνα Κατσιμπίρη | Καλλιόπη Τσερώνη

Τα Προσφυγικά της Πάτρας_ Ανθεκτικότητα και Ιδιομορφίες

Φοιτήτριες_ Μελίνα Κατσιμπίρη , Καλλιόπη Τσερώνη
Επιβλέπουσα_ Αμαλία Κωτσάκη

Ευχαριστούμε θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Αμαλία Κωτσάκη για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές της καθ'όλη τη διάρκεια εκπόνησης της ερευνητικής μας εργασίας.

Ευχαριστούμε, επίσης, όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίηση της παρούσας ερευνητικής εργασίας, με τη βοήθεια που μας παρείχαν στη διαδικασία συλλογής του ερευνητικού υλικού, καθώς και την υποστήριξη τους.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

A Εισαγωγή	8
A.1 Σκοπός Έρευνας	
A.2 Αντικείμενο Έρευνας	
A.3 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	
B Μέθοδος	9
B.1 Μέθοδος Συλλογής Στοιχείων	
B.1.1 Αρχειακή έρευνα	
B.1.2 Έρευνα Πεδίου	
B.1.3 Συνεντεύξεις	
B.2 Ερμηνευτική Μέθοδος	
B.2.1 Υπόθεση Εργασίας	
B.2.2 Συγκρότηση Εργασίας	11
B.3 Ερευνητικά Ερωτήματα	
Γ Ευρήματα	14
Μικρασιατική Καταστροφή_ Σύντομο Ιστορικό Πλαίσιο	
Άφιξη των προσφύγων στην πόλη της Πάτρας_ Πρώτες ενέργειες αποκατάστασης	15
Κεφάλαιο 1 Οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Πάτρας την εποχή της ανέγερσής τους 1923-1939	20
1.1 Η επιρροή των προσφυγικών συνοικισμών στην αστική επέκταση της πόλης	23
1.2 Πρώτος προσφυγικός συνοικισμός	25
1.3 Δεύτερος προσφυγικός συνοικισμός	27
1.4 Τρίτος προσφυγικός συνοικισμός	29
1.5 Τέταρτος προσφυγικός συνοικισμός	31
1.6 Πέμπτος άτυπος προσφυγικός συνοικισμός	33
1.7 Τυπολογίες των κατοικιών και η οικοδομική τους	35
Κεφάλαιο 2 Η σύγχρονη εικόνα των προσφυγικών συνοικισμών των Πατρών	38
2.1 Κοινωνικές μεταβολές και οι χωρικές τους εκφράσεις στους προσφυγικούς συνοικισμούς των Πατρών	39
2.2 Πολεοδομικοί, αστικοί και αρχιτεκτονικοί μετασχηματισμοί	47
2.3 Μετασχηματισμοί μιας τυπικής προσφυγικής κατοικίας του τέταρτου συνοικισμού	55
2.4 Πρόταση από το Δήμο Πατρέων για την ανάπλαση της περιοχής των Προσφυγικών	59
Ερμηνεία - Συμπεράσματα	61
Βιβλιογραφία	65
Πηγές Εικόνων	68

1. Βραδινή λήψη στο δεύτερο προσφυγικό συνοικισμό

A|Εισαγωγή

A.1|Σκοπός Έρευνας

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής και κοινωνικής ανθεκτικότητας των προσφυγικών συνοικισμών της Πάτρας, μέσα από τη συγκριτική μελέτη της εξέλιξής τους, σε απόσταση εκατό ετών από τη Μικρασιατική καταστροφή.

A.2|Αντικείμενο Έρευνας

Αντικείμενο της εργασίας αποτελούν οι τέσσερις συνοικισμοί που συνθέτουν την περιοχή “Προσφυγικά” της Πάτρας. Παρόλο που δεν αποτελούν τα μοναδικά δείγματα προσφυγικών συνοικισμών στην πόλη, επιλέχθηκαν καθώς συγκροτούν ένα μεγαλύτερο οικιστικό σύνολο, που συντέλεσε στη διαμόρφωση του ενιαίου χαρακτήρα της περιοχής και αποτυπώθηκε στη μνήμη των κατοίκων. Η ευρύτερη περιοχή μελέτης ορίζεται μεταξύ των οδών Βοσπόρου, Βότσαρη, Χείλωνος Πατρέως, Ερενστρώλε, Φαναρίου, Χρυσοστόμου, Πατριάρχου Ιωακείμ, Νίκαιας, Παπανδρέου, Φαναρίου, Δορυλαίου, Ταυγέτου, Καράβα, Αγ. Τριάδος, Ελλησπόντου και Εφέσου.

A.3|Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Κατά τη διάρκεια της βιβλιογραφικής έρευνας διαπιστώσαμε ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι σχετικά ελλιπής στην περίπτωση της Πάτρας. Βιβλία αναφοράς για την παρούσα εργασία υπήρξαν:

-Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος
-Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, Η πόλις των πολλαπλών ιστορικών επιπέδων. Μιά πολεοδομική καί αρχιτεκτονική ανάγνωση*. Πάτρα

B|Μέθοδος

B.1|Μέθοδος Συλλογής Στοιχείων

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού βασίστηκε σε αρχειακή έρευνα, έρευνα πεδίου, βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα καθώς και συνεντεύξεις, συζητήσεις με παλιούς και νεότερους κατοίκους της περιοχής.

B.1.1| Αρχειακή Έρευνα

- Δήμος Πατρέων, Τμήμα Αρχείου και Γεωπληροφορικής, Διεύθυνση Πολεοδομικού Κυκλοφοριακού Σχεδιασμού
- Ελληνικό Κτηματολόγιο
- Μουσείο Τύπου Πάτρας
- Παμμικρασιατικός Σύνδεσμος Πατρών και Περιχώρων
- Προσωπικές συλλογές

B.1.2| Έρευνα Πεδίου

- Φωτογραφική τεκμηρίωση της σημερινής κατάστασης των προσφυγικών συνοικισμών

B.1.3| Συνεντεύξεις

- Συνεντεύξεις με έντεκα κατοίκους της περιοχής

B.2| Ερμηνευτική Μέθοδος

B.2.1| Υπόθεση Εργασίας

Η προσφυγική κρίση που ξεκίνησε το 1922 άφησε ένα ευρύ αποτύπωμα διάσπαρτων δομών στον ελλαδικό χώρο, που δημιουργήθηκαν για την αποκατάσταση του προσφυγικού στοιχείου. Σήμερα, σε απόσταση εκατό ετών από τη Μικρασιατική καταστροφή, παρατηρούμε όσες, μεταμορφωμένες πια, οικιστικές δομές έχουν απομείνει, αρκετές από τις οποίες έχουν αποκτήσει διαχρονικά μια συμβολική διάσταση θεωρούμενες ως “τόποι μνήμης”. Κατά τη διάρκεια αυτής της παρατήρησης, εμφανίζονται αλλοιώσεις στα χαρακτηριστικά των προσφυγικών δομών, άλλοτε με τη μορφή φθοράς κι άλλοτε με ήπιες ή έντονες ανθρώπινες επεμβάσεις στην προσπάθεια για επιβίωση μέσα σε αυτές. Από τη σύγχρονη, αυτή, παρατήρηση προκύπτει το ερώτημα που αφορά στην ανθεκτικότητα των προσφυγικών συνοικισμών. Στην παρούσα μελέτη, ερευνώνται οι προσφυγικοί συνοικισμοί των Πατρών υπό αυτό το πρίσμα θέασης.

Ο όρος “ανθεκτικότητα” απαντάται σε πολλά πεδία ξεκινώντας από τη μηχανική και περνώντας στην οικολογία, με τη συνεισφορά του канаδοῦ καθηγητή C. S. Holling, το 1973. Στη συνέχεια επιχειρήθηκε η μεταφορά του όρου στις κοινωνικές επιστήμες, αναζητώντας παραλληλίες μεταξύ της οικολογικής και της κοινωνικής ανθεκτικότητας¹. Σύμφωνα με τον Holling², «η ανθεκτικότητα καθορίζει την αντοχή των δεσμών εντός ενός συστήματος και είναι το μέτρο της ικανότητας του συστήματος να απορροφά αλλαγές στην κατάστασή του, το περιβάλλον του και τις εξωτερικές παραμέτρους και να ανταπεξέρχεται σε αυτές». Επίσης, επισημαίνει τη διαφορά μεταξύ ανθεκτικότητας και

σταθερότητας και την ανταγωνιστική σχέση που διατηρούν οι δύο αυτές έννοιες, θέτοντας ως στόχο την επιβίωση για ένα ανθεκτικό σύστημα, η οποία μπορεί να προϋποθέτει ριζικές αλλαγές σε αυτό. Στοιχεία ενθαρρυντικά για την ανθεκτικότητα ενός συστήματος αποτελούν η μεταβλητότητα και η ευελιξία. Αντιθέτως, η σταθερότητα σε ένα σύστημα, το καθιστά πιο εύθραυστο και ευάλωτο στις μεταβολές, ελλοχεύοντας διαρκώς τον κίνδυνο κατάρρευσης.

Αναφερόμενοι σε πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά συστήματα, όπως αυτό των προσφυγικών συνοικισμών στη δεδομένη μελέτη, τίθενται συμπληρωματικά ερωτήματα. Ένα ανθεκτικό σύστημα που επιβιώνει στο πέρασμα του χρόνου, αποτελεί φυσική έκφραση αυτής της διάρκειας και εγείρει το ενδιαφέρον σχετικά με την πολεοδομική και αρχιτεκτονική του ιστορικότητα. Καθώς η αρχιτεκτονική συνιστά οπτικοποιημένη έκφραση των ιστορικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, τα διαφορετικά στάδια ζωής ενός συστήματος, που μπορεί να συνυπάρχουν σε αυτό, μπορούν να χαρακτηριστούν ως ένα “παλίμψηστο”³, από πολεοδομική και αρχιτεκτονική σκοπιά. Αυτό το στοιχείο συντελεί και στη μετατροπή του σε “τόπο μνήμης”⁴ προσδίδοντας στο σύστημα μια επιπλέον αξία συμβολικής διάστασης.

1. Μακαρόνας Σ. (2021). *Η ανθεκτικότητα ως κενό σημαίνον. Ανάλυση Λόγου στο Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας*. [Διπλωματική εργασία. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]. σ. 22 <https://dspace.lib.ntua.gr/xmlui/handle/123456789/54072>

2. Holling C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Reviews Inc*, 4, 1-23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>

3. Merrill, E.M. and Giamarelos, S. (2019). From the Pantheon to the Anthropocene: Introducing Resilience in Architectural History. *Architectural Histories*, 7(1). <http://doi.org/10.5334/ah.406>

4. Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

B.2.2| Συγκρότηση Εργασίας

Η εργασία συγκροτείται σε δύο κεφάλαια, αφού προηγηθεί σύντομο εισαγωγικό ιστορικό κείμενο.

- Κεφάλαιο 1| Οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Πάτρας την εποχή της ανέγερσής τους 1923-1939

1.1 Η επιρροή των προσφυγικών συνοικισμών στην αστική επέκταση της πόλης

1.2 Πρώτος προσφυγικός συνοικισμός

1.3 Δεύτερος προσφυγικός συνοικισμός

1.4 Τρίτος προσφυγικός συνοικισμός

1.5 Τέταρτος προσφυγικός συνοικισμός

1.6 Πέμπτος άτυπος προσφυγικός συνοικισμός

1.7 Τυπολογίες των κατοικιών και η οικοδομική τους

- Κεφάλαιο 2| Η σύγχρονη εικόνα των προσφυγικών συνοικισμών των Πατρών

2.1 Κοινωνικές μεταβολές και οι χωρικές τους εκφράσεις στους προσφυγικούς συνοικισμούς των Πατρών

2.2 Πολεοδομικοί, αστικοί και αρχιτεκτονικοί μετασχηματισμοί

2.3 Μετασχηματισμοί μιας τυπικής προσφυγικής κατοικίας του τέταρτου συνοικισμού

2.4 Πρόταση από το ΤΕΕ/ΤΔΕ για την ανάπλαση της περιοχής των Προσφυγικών

B.3|Ερευνητικά Ερωτήματα

Η εργασία θα επιχειρήσει να απαντήσει στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

-Πώς επηρέασε η εγκατάσταση των προσφύγων τον πολεοδομικό ιστό της πόλης; Εντοπίζεται χωρική και πολεοδομική διαφοροποίηση από τον υφιστάμενο αστικό ιστό των Πατρών και πώς αυτό ερμηνεύεται;

-Παρατηρούνται μεταβολές στην αρχική δομή των προσφυγικών συνοικισμών στο διάστημα των εκατό ετών; Πώς αυτές εκφράζονται;

-Εντοπίζονται διαφορές ως προς τον μετασχηματισμό μεταξύ των τεσσάρων συνοικισμών και πώς αυτές ερμηνεύονται;

-Πώς επηρεάζονται οι προσφυγικοί συνοικισμοί με την επανακατοίκησή τους από διαφορετικές ομάδες σύγχρονων κατοίκων;

-Πώς εκφράζονται χωρικά οι μεταβολές στην κοινωνική ζωή της προσφυγικής γειτονιάς;

-Εντοπίζεται ανθεκτικότητα στους προσφυγικούς συνοικισμούς της Πάτρας και πώς αυτή ερμηνεύεται;

Άφιξη των προσφύγων στην πόλη της Πάτρας_ Πρώτες ενέργειες αποκατάστασης

Με τη διασπορά των Μικρασιατών προσφύγων στον ελληνικό χώρο, ένα μέρος αυτών κατέφθασε και στην πόλη της Πάτρας. Σύμφωνα με τις καταγραφές στην τοπική εφημερίδα "Νεολόγος Πατρών", της οποίας το αρχείο έχει διασωθεί σε αντίθεση με πολλές άλλες εφημερίδες της εποχής, η άφιξη στο λιμάνι της πόλης ξεκίνησε στις 20 Σεπτεμβρίου του 1922 με την αποβίβαση, άνω των χιλίων, προσφύγων προερχόμενων από τη Χίο, όπου είχαν καταφύγει αρχικά. Μέσα στις επόμενες ημέρες, ακολούθησαν ακόμη δύο ατμόπλοια που μετέφεραν 1.200 και 5.000 πρόσφυγες αντίστοιχα⁹. Μέχρι το τέλος του μήνα, συμπληρώθηκε σταδιακά ο αριθμός των προσφύγων που έφτασαν στην Πάτρα. Η απογραφή του 1923, καταμέτρησε 8.701 πρόσφυγες εντός της πόλης και 10.774 συνολικά στην επαρχία Πατρών. Κατά τον αρχιτέκτονα Ν. Μιτζάλη, οι αριθμοί αυτοί δεν αντιπροσωπεύουν απόλυτα την πραγματικότητα, καθώς η απογραφή δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί στο σύνολο του προσφυγικού πληθυσμού. Θεωρεί, όμως, σαν ανώτατο όριο, τον αριθμό των 12.000 αφιχθέντων στην ευρύτερη περιοχή¹⁰. Ωστόσο, υπήρξαν εκ νέου μετακινήσεις μιας μερίδας αυτού του πληθυσμού, προς την Αθήνα και τον Πειραιά, με την ελπίδα ενδεχομένως μιας καλύτερης αποκατάστασης αλλά και με την βαθύτερη προσδοκία για επιστροφή στα πατρία εδάφη, παραμένοντας κοντά στο λιμάνι του Πειραιά.

4. Πρόσφυγες που μόλις έχουν αποβιβαστεί από το τρένο

ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Χθές διὰ τοῦ ατμοπλοίου « Ἀγγελική » ἀφίχθησαν ἐκ Χίου 1200 πρόσφυγες, οἵτινες ἐστεγάζθησαν εἰς τὰς ἐναντι τοῦ Τελευταίου ἀποθήκας. Ἐκ τούτων περὶ τοὺς 60 ἐξήτησαν ὅπως μεταβῶν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ὡς ἰσχυρίζονται, ἔχουν οἰκίους καὶ συγγενεῖς. Ὁ κ. Νομόρχης ἀπεστέλλει χθὲς τηλεγράφημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Περιθάλψεως δι' οὗ ἀναγγέλλει τὴν ἀφίξιν τῶν προσφύγων ζητεῖ δὲ ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἐν λόγῳ προσφύγων εἰς Ἀθήνας. Ἀναμένονται τὰ φθάσουν ἀκόμη ἐνταῦθα 8000 πρόσφυγες.

**Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΚΙΝΗΣΙΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΕΚΚΡΗΣΕΙΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ**

5. Απόκομμα από την εφημερίδα "Νεολόγος"

Ένα χρόνο πριν την Καταστροφή και ενόσω η κατάσταση στη Μικρά Ασία ήταν έκρυθμη, είχαν ήδη φτάσει στην Πάτρα περίπου 1.500 πρόσφυγες, όπου και εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε σχολεία, αποθήκες ακόμη και υπόστεγα¹¹. Με την έλευση των εκδιωγμένων του 1922, οι τοπικές αρχές αντέδρασαν αντιστοίχως, τοποθετώντας τους αρχικά στις κενές σιταποθήκες και σε διάφορα σχολεία, όπως το Στρούμπειο και το Καρανικολού που σύντομα είχαν υπερχειλίσει από το πλήθος των στοιβαγμένων ατόμων, αναγκάζοντας ένα σημαντικό αριθμό προσφύγων να παραμείνει έξω από τον χώρο των σχολείων ή κάτω από στοές περιμετρικά των πλατειών Γεωργίου και Όλγας. Παράλληλα, επιτάχθηκαν τα δύο γυμνάσια αρρένων της Πάτρας, παρουσιάζοντας την ίδια εικόνα συμφόρησης, καθώς και κάποια παλιά βαγόνια συρμών. Μέσα στους επόμενους μήνες καταλήφθηκε μεγαλύτερος όγκος σχολείων, αποθηκών και ιδρυμάτων, ορισμένα εκ των οποίων ιδρύθηκαν για να καλύψουν τη συγκεκριμένη ανάγκη, όπως το Ορφανοτροφείο Θηλέων που ξεκίνησε, όμως, τη λειτουργία του τρία χρόνια αργότερα, εξαιτίας της δυσκολίας ανεύρεσης του κατάλληλου οικήματος¹². Ταυτόχρονα, ανακοινώθηκε κρατική οδηγία, που απαιτούσε την επίταξη όλων των ιδιωτικών, κενών διαμερισμάτων για τη φιλοξενία προσφύγων¹³, ορίζοντας ένα λογικό ποσό ως αντίτιμο, πολλές φορές υπό τη μορφή οικιακών υπηρεσιών.

Κάθε μορφή υποστήριξης των προσφύγων ήταν απαραίτητη, καθώς η κρατική μέριμνα δεν επαρκούσε για την αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος. Στον τοπικό Τύπο δημοσιεύονταν εκκλήσεις για φιλανθρωπικές δράσεις και συνεισφορά των πολιτών με είδη πρώτης ανάγκης ή χρήματα σε αντίστοιχους τραπεζικούς λογαριασμούς, που είχαν ανοίξει για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού¹⁴. Στην ίδια κατεύθυνση, διοργανώθηκαν έρανοι, προσφέρθηκαν οικήματα επιχειρηματιών που τα παραχώρησαν για τη στέγαση των προσφύγων και παρατηρήθηκε μια κινητοποίηση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα που συνέβαλαν, ανάλογα με τις γνώσεις και τις δυνατότητές τους, εκφράζοντας εμπράκτως την αλληλεγγύη τους. Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές αποδεικνύονταν αρκετές φορές μάταιες, εξαιτίας της κακής διαχείρισης των συλλεχθέντων αγαθών από τις αρμόδιες επιτροπές και τα διάσπαρτα φαινόμενα αισχροκέρδειας¹⁵.

11. Ήδη από το 1921, μετά την απόσυρση των ελληνικών στρατευμάτων, το Υπουργείο Περιθάλψεως στέλνει στην Πάτρα 1.500 πρόσφυγες με ατμόπλοια από τη Νικομήδεια. Φυσικά δεν μπόρεσαν να αποκατασταθούν πλήρως μέχρι την έλευση των υπολοίπων Μικρασιατών προσφύγων, έτσι ένα μέρος τους, και συγκεκριμένα 250, είχαν εγκατασταθεί πρόχειρα στο σχολείο Στρούμπειο, ενώ οι υπόλοιποι τοποθετούνταν κάτω από υπόστεγα, στις κρατικές αποθήκες στο λιμάνι και στα ξύλινα παραπήγματα των Κρωββ και Στίβενς. Εφημ. Φως, 04/11/1921

12. Εφημ. Ο Νεολόγος. 12/12/1934

13. Σύμφωνα με τη διαταγή που δημοσιεύτηκε στις 13/10/1922, εάν δεν δηλώνονταν τα ακατοίκητα ακίνητα μέσα σε 48 ώρες, θα επερχόταν υποχρεωτική επίταξη από την Αστυνομική Διεύθυνση, ενώ σημειώνεται ότι καλούνταν οι ιδιοκτήτες να δηλώσουν και το ενοίκιο με τα οποία τα διέθεταν. Ήδη από τις 17/11/1922, είχε δημοσιευτεί Ν.Δ. «Περί επίταξης ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων», που προέβλεπε την επίταξη δημοσίων και ιδιωτικών ακινήτων για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων και μια εβδομάδα μετά περίπου ένα δεύτερο διάταγμα επέτρεπε την επίταξη και κατοικούμενων ακινήτων. Βέβαια στην Πάτρα και γενικότερα στην επαρχία, ο Νόμος έφτασε 6 μήνες αργότερα και τελικά δεν εφαρμόστηκε. Άλλωστε η επίταξη είχε χαρακτηριστεί μέτρο παράνομο από την Ε.Α.Π., γιατί έπληττε το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. βλ. Πολύζος Ι. (1984). Η εγκατάσταση των προσφύγων το 1922. Μια οριακή περίπτωση αστικοποίησης. Ε.Μ.Π. Εκδόσεις Τομέα: Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές. σσ. 34-35.

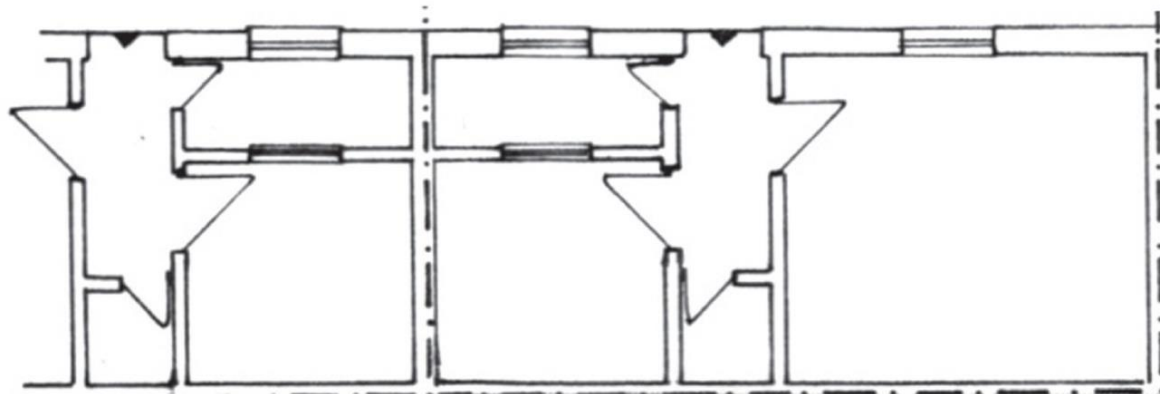
14. Οι εφημερίδες Νεολόγος, Τηλέγραφος και Φως παρότρυναν τον κόσμο να προσφέρει είδη πρώτης ανάγκης και χρήματα, ανοίγοντας τραπεζικούς λογαριασμούς επί αυτού. βλ. Εφημ. Ο Νεολόγος, 06/09/1922. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). 1922 Οι πρόσφυγες στην Πάτρα. Πάτρα: Ν.Ε.Π.Α. σ. 66

15. Εφημ. Φως. 23/06/1922, Εφημ. Ο Νεολόγος. 27/01/1923

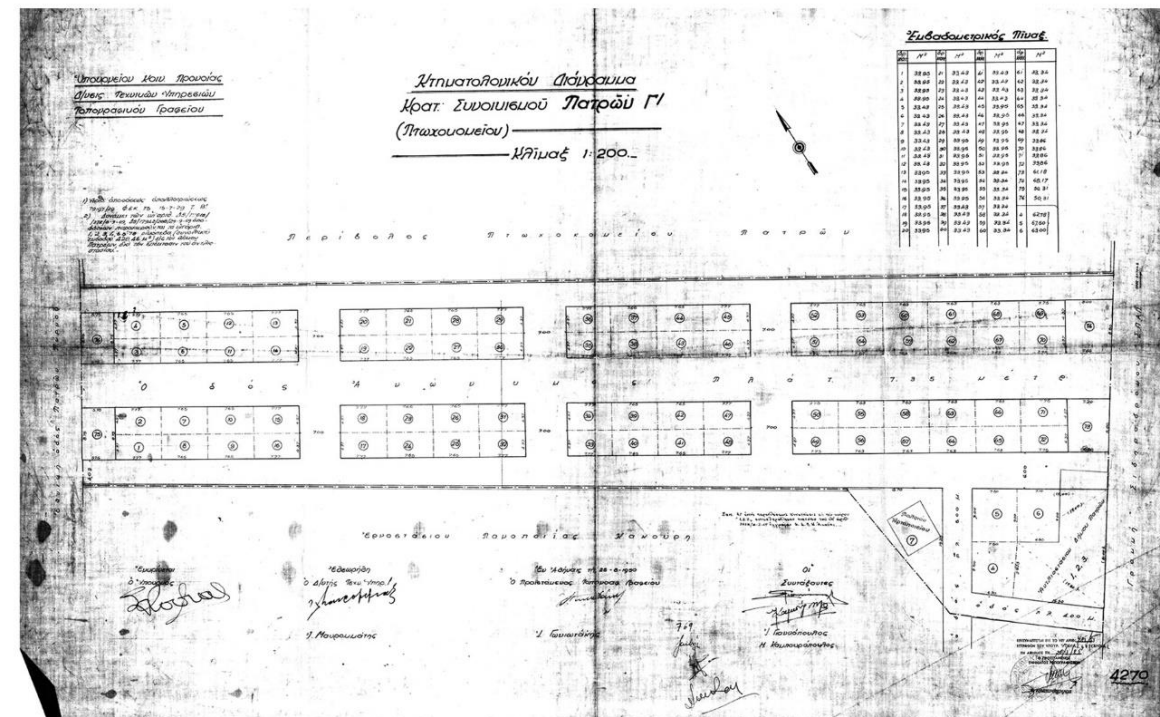
9. Εφημ. Ο Νεολόγος. 21/09/1922, 23/09/1922

10. Μιτζάλης Ν. (2014). Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου. Πάτρα: Πελοπόννησος. σ. 20

Η μαζική συγκέντρωση των προσφύγων προκάλεσε ανησυχίες σχετικά με τη δημόσια υγεία και οδήγησε στην ανάγκη για περισσότερες μονάδες περιθάλψης. Η εφημερίδα “Νεολόγος” καταγράφει, μια σειρά επιθεωρήσεων και συσκέψεων από αντιπροσώπους της Κοινωνίας των Εθνών και πρόξενους καθώς και τη συνεργασία του Υπουργείου Πρόνοιας, Περιθάλψεως και του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων για την καλύτερη οργάνωση και διαχείριση των δομών περιθάλψης και του νοσούντος πληθυσμού¹⁶. Ωστόσο, η ανάγκη για αποσυμφόρηση του προσφυγικού πληθυσμού γινόταν ολοένα και πιο επιτακτική, πιέζοντας τις τοπικές αρχές να λάβουν εσπευσμένα μέτρα για τη δημιουργία ενός πρώτου, πρόχειρου συνοικισμού, στο Πτωχοκομείο, που ολοκληρώθηκε με την ενεργό συμμετοχή των προσφύγων στη διαδικασία κατασκευής του¹⁷. Η δημιουργία αυτού του άτυπου συνοικισμού συντέλεσε στην ελάχιστη αποσυμφόρηση κάποιων εκ των δημοσίων κτηρίων, που είχαν καταληφθεί για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων, και υπήρξε η αφετηρία για τις μετέπειτα οργανωμένες προσπάθειες αποκατάστασής τους.

6. Κάτοψη δύο ισόγειων κατοικιών του συνοικισμού του Πτωχοκομείου

7. Σχέδιο του συνοικισμού του Πτωχοκομείου

16. Εφημ. Ο Νεολόγος. 30/10/1922, 13/12/1922
17. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σσ. 214-217

8. Απόκομμα από την εφημερίδα “Νεολόγος”

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Μία επίσκεψις εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μαιζώνος κείμενον Ἀνταρκοπεδίου πρὸς τὸν ἀρχαῖον καὶ ἤδη Νοσοκομεῖον τῶν Προσφύγων, πέμψαι τὴν ἐπιστάτην περὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐν τῇ εὐ-
στασί τούτῳ ἰδρύματι συ.τελουμένης κατ' ἐκτακτὴν ἐργασίας ἀπὸ ἀνθρώ-
πων τῶν ὁποίων ἡ ἐκδήλσις τῶν
φιλανθρωπικῶν αἰσθημάτων πρέπει
τοῖς πάντας νὰ συγκινηθῇ.

Εἰσπεργόμενος ὁ ἐπιστάτης πραγ-
ματικῶς ἐκπαλίσσεται, νομίζων, ὅτι
εὐρίσκειται εἰς ἱστορικὴν κλινικὴν δι-
ευθυνημένην ἀπὸ ἱατρικῶν καὶ Νοσο-
κομειακῶν προσωπικῶν πολυτετὸς πεί-
ρας καὶ εὐχὴ εἰς πρόχειρον Νοσοκο-
μεῖον ὡς ὁ καθεὶς ἠδύνατο νὰ ἐκτίσῃ
λαμβανόμενος ὅτι ὅτι εἰς τὸ οἶκον
τοῦτο πρὸ ἐνὶς μηνὸς ἦτο σχολεῖον
καὶ πρὸ 25 ἡμέρων τῇ 24 ὅτι στεγάζον
περὶ τοῦ 150 προσφύγων.

Τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀριστα λειτουρ-
γοῦντος ὡς ἀνω Νοσοκομείου ἔχει ἀ-
ναλάβει πάλιν προθύμως καὶ διαρκῶς ὁ
διακεκλητὴς τῆς πόλεως μας ἱατρὸς κ.
Σπ. Σπυροπούλου, ὅστις τὴν φι-
λανθρωπικὴν καὶ εὐγενὴ φύσιν ἀγμα-
λᾷ τῇ ὁ πόσις τῶν ἀτυχῶν αὐτῶν
ἡμάτων τῆς πόλεως καὶ παρῃ καὶ
κατὰ τὴν πλείστην τῆς ἡμέρας εἰς τὴν
ἐκπαλίσσεται τοῦ τῶν χριστιανικῶν
ἀγαθῶν καὶ ἐργῶν.

Ἡ φύξις ὅμως καὶ ἡ ζωὴ τοῦ φι-
λανθρωπικοῦ τούτου ἰδρύματος εἶναι ἡ
ἀξιοπρεπὴς κυρία Ἑλένη Πάττα ἡ ἀπὸ
προεὶς μέχρι βαθεῖας νυκτὸς ἐπιμε-
λουμένη τῶν πάντων, περιθάλπουσα
καὶ παρηγοροῦσα τοῖς μετὰ περισσο-
πύου ἀσθενεῖς, προσελλέποντας πρὸς
αὐτὴν ὡς πρὸς μητέρα προσφέρουσιν
διαρκῶς τὸ γλυκὺ καὶ στοργικὸν μει-
διαμῆτός, καὶ ὁ φέρων καὶ εὐγε-
νὴς νῦν κ. Κωνστ. Καρδουλᾶς εἰς τὸ
ἐκείνου τὴν καλὴν θέλῃσιν καὶ τὸ ὁρ-
γανωτικὸν πνεῦμα ἀφίεται· ἡ ἐνὶς
ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος με-
ταβολὴ τοῦ ἀνωτέρου οἰκίσματος εἰς
πρότυπον Νοσοκομείου.

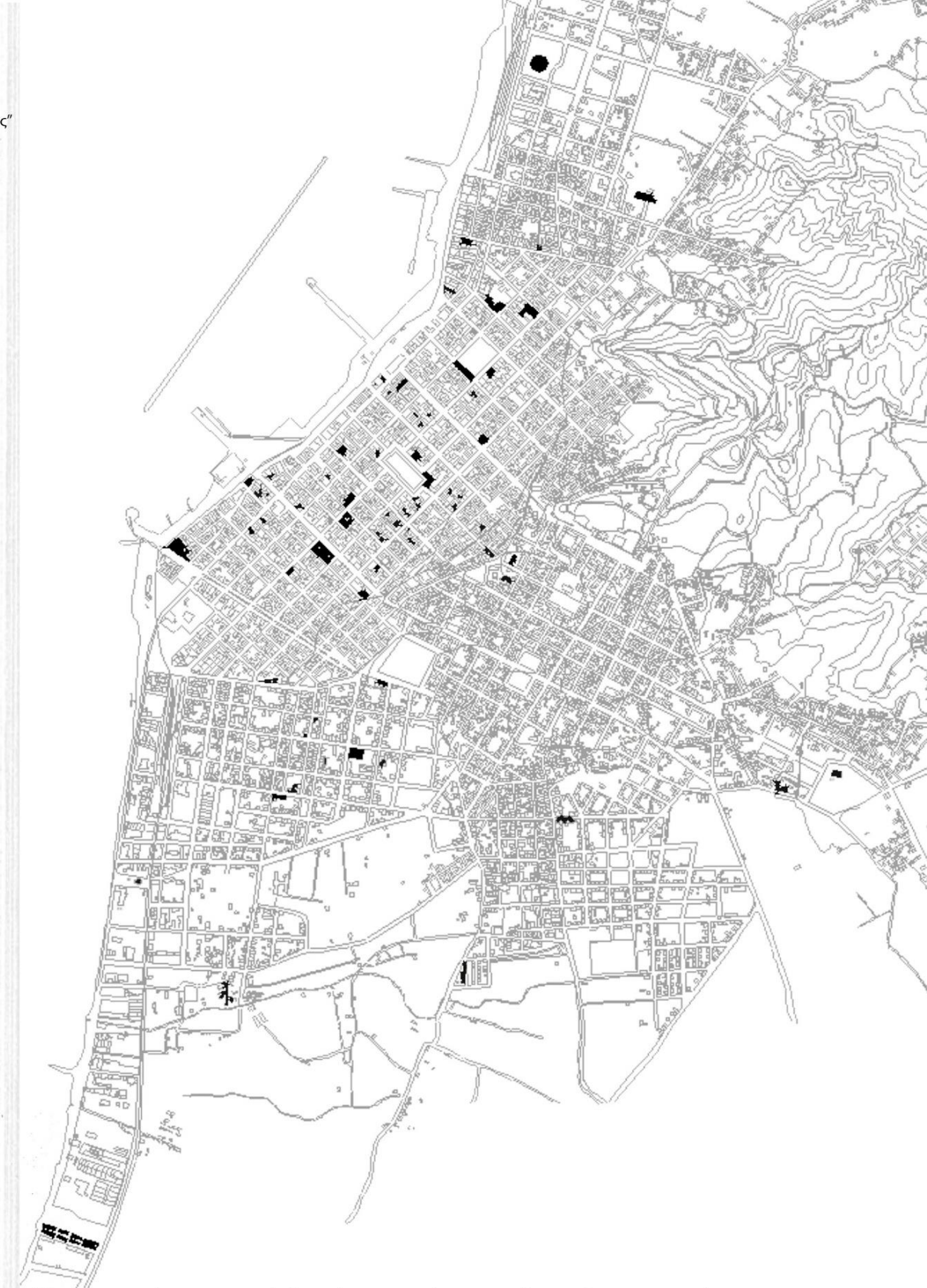
Ἀπαντᾷ οἱ ἀνωτέρω ἀναπερρόμενοι
ἐργάται τοῦ ἱεροῦ τούτου ἔργου εἶναι
ἄλλοι πόσις τῆς ἐκ μέρους τῆς κοι-
νωνίας ἡμῶν καὶ πόσις εὐγνωμοσύνης
ἐκ μέρους τοῦ προσηλυτικῶν κόσμου.

Διαβάτης

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΡΩΝ

—Μεγάλου ὁδοῦ ἀδελφῶν Παπα-
δερᾶτου.

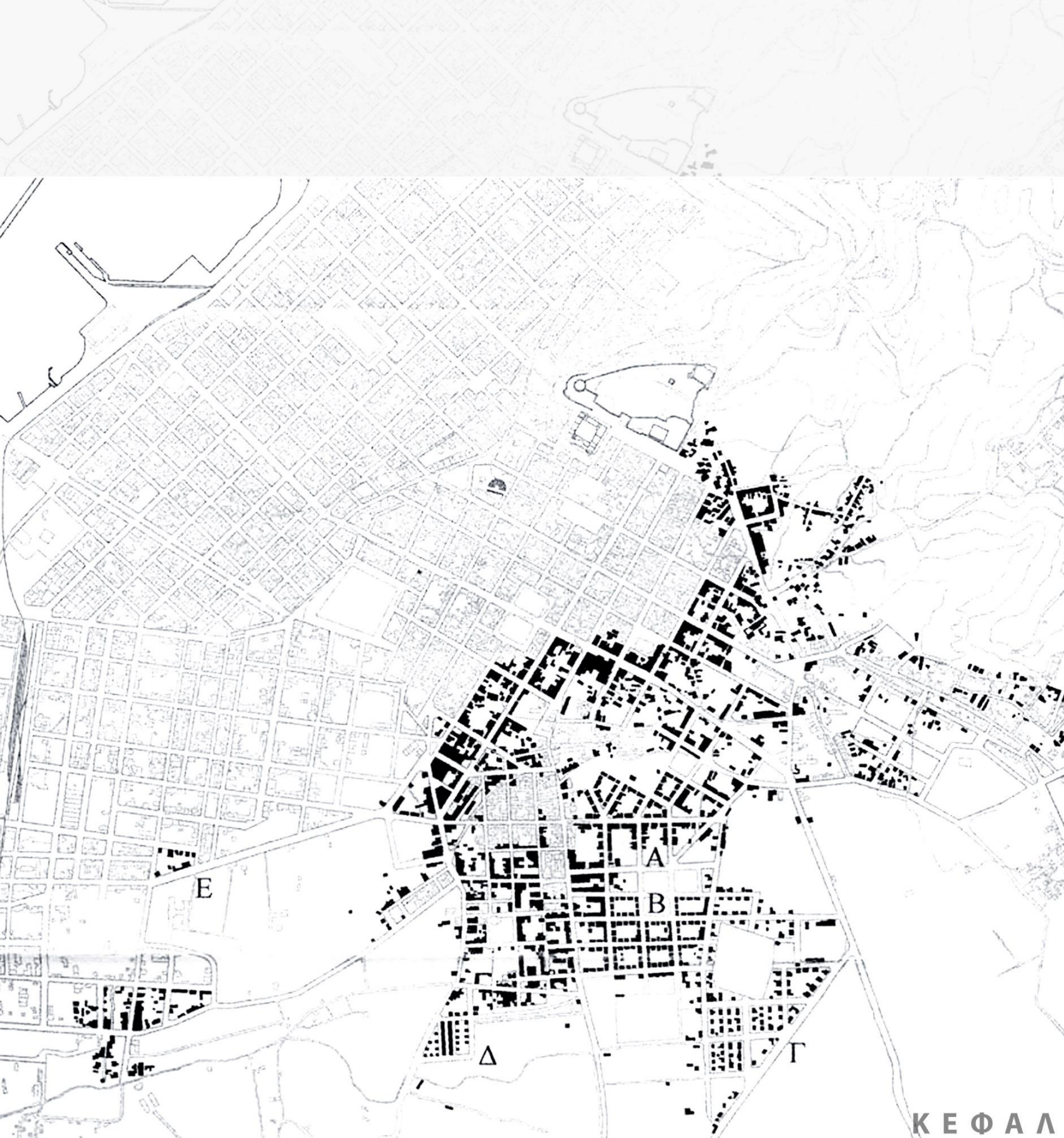
Καίπερ γνωρίζοντες, ὅτι θέλομεν
προσκηρύξαι εἰς τὴν ἐγγισμένην με-
τρίστησιν καὶ τὴν ὅπως ἀπορῶν καὶ
μυστικῶς χορηγομένην γενναί-
ατην πάντοτε ἀρωγὴν τῶν ἀνταξίαν
τῶν διειδῶν τῶν ἀσπαστῶν ἡμερι-
τῶν, δὲν δυνάμεθα ὅμως, ἀποβλέπον-
τες εἰς τὸ νὰ ἀρκεθῶμεν καὶ ἄλλοι
συμπολίταις μας, ὅπως φανῶσι καὶ οὗ-
τοι ἀντιλήπτες, μὲ μικρότερα βε-
βαιῶς οὗτοι πόσις, εἰμὲν καὶ δημοσίᾳ
ζητοῦντες συγγνώμην, εἰμὲν νὰ ἐξάρω-
μεν τὰ φιλότιμα καὶ φιλοπόλιν αἰ-
σθημάτων τῶν εὐγενεστῶν καὶ τετι-
μημένων συμπολιτῶν μας· τῶν κ. κ.
ἀδελφῶν Παπαδερᾶτου, τῶν μεγάλως
τιμῶντων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ ἐν-
ταῦθα τὸ Ἑλληνικὸν καπνεμπόριον,
χάριν τοῦ ὁποῦ ἀνίγειραν καὶ ἐν τῇ
πόλει μας περιπεπλησμένα καὶ ἀγαθὰ
οἰκοδομήματα, κοσμήσαντα ἐκπάλως
αὐτήν, νὰ ἐκχαριστήσωμεν αὐτοὺς ἐγ-
καρδίως καὶ νὰ ἐκφράσωμεν τὰς θερ-
μότητας εὐχαριστίας μας, διὰ τὴν ἀ-
ρωγὴν ἣν παρέσχον εἰς τὸ ἔργον μας
καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ἐκ μέρους τῶν
ασθενῶν καὶ ἀσθενῶν προσφύγων,
διὰ τὸ ὄντως γενναῖον πρᾶξιν τῶν

9. Χάρτης με τους χώρους προσωρινῆς διαμονῆς των προσφύγων πριν τη δημιουργία των συνοικισμῶν

10. Αποθήκες Κρωββ_ Το λοιμοκαθαρτήριο των προσφύγων 11. Κατοικίες στο συνοικισμό του Πτωχοκομείου

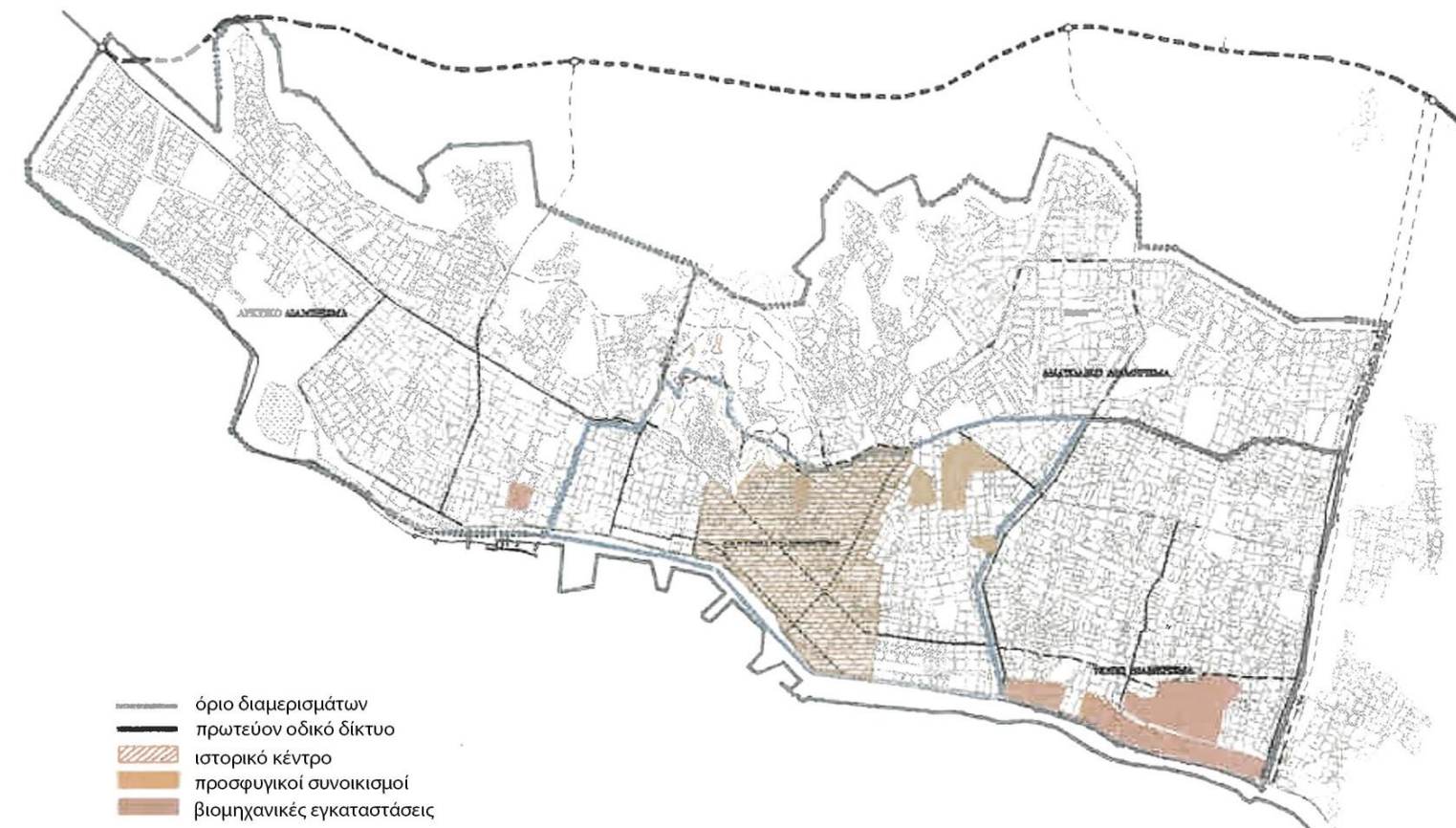

12. Η ευρύτερη προσφυγική εγκατάσταση και πέραν των κρατικών συνοικισμών κατά προσέγγιση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

_Οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Πάτρας την εποχή της ανέγερσής τους 1926-1939

Σχετικά με τη χωροθέτηση των προσφυγικών συνοικισμών στην Πάτρα, αναζητήθηκαν αρκετές εκτάσεις, κυρίως εκτός σχεδίου πόλης, με σκοπό οι συνοικισμοί αυτοί να βρίσκονται κοντά στα αστικά κέντρα¹⁸, χωρίς όμως να πυκνώσουν τον υπάρχοντα αστικό ιστό¹⁹. Παράλληλα, η απόσταση που είχαν οι περισσότερες βιομηχανίες από το ιστορικό κέντρο²⁰ καθιστούσε ευκολότερη την εύρεση εργασίας από τους πρόσφυγες. Η απομάκρυνση των προσφύγων από το αστικό κέντρο έκανε εμφανή τη διάκρισή τους από τον γηγενή πληθυσμό, ενώ ταυτόχρονα επιδίωκε την αποφυγή πιθανών διαπληκτισμών για κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Οι τέσσερις συνεχόμενοι προσφυγικοί συνοικισμοί, που δημιουργήθηκαν στην αρκτική πλευρά της πόλης, καταγράφηκαν εντονότερα στην συλλογική μνήμη των πολιτών²¹, αφού σε αυτούς εγκαταστάθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων, σε αντίθεση με αυτούς του Ρίου και του Γηροκομείου.

13. Χάρτης πολεοδομικού συγκροτήματος Πατρών

18. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος, σ. 36

19. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της βίαιης εκκένωσης του προσφυγικού καταυλισμού της οδού Σταδίου στην Αθήνα και η μεταφορά του στα Λιόσια. Εφημ. *Εστία*. 10/12/1923

20. Μιτζάλης Ν. (2007). *Η Μεσοπολεμική βιομηχανική ανάπτυξη της Πάτρας και οι μεταλλαγές στον αστικό ιστό της πόλης*. Πάτρα: Περί Τεχνών, σσ. 43-51

21. Μιτζάλης Ν. (2006). *Η Πάτρα του Μεσοπολέμου. Στεγαστική Αποκατάσταση των προσφύγων και μεταλλαγές του αστικού χώρου*. [Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]. σ. 386 <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/17341>

1.1 Η επιρροή των προσφυγικών συνοικισμών στην αστική επέκταση της πόλης

Συνολικά, η Πάτρα επεκτάθηκε προς κάθε δυνατή κατεύθυνση, με την Άνω Πόλη να συγκεντρώνει τον κύριο όγκο, αλλά και την μεγαλύτερη προσφυγική εγκατάσταση. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί καθόρισαν την επέκταση της πόλης και σε συνδυασμό με την εξαπλώση της αυθαίρετης δόμησης, διόγκωσαν τις συνοικίες πιέζοντας τη δημοτική αρχή να τις ενσωματώσει στο σχέδιο πόλης. Από το 1914 έως το 1929, υπήρξε μια προσπάθεια οργάνωσης της πόλης σε ζώνες, στην οποία συνέβαλε ο εκσυγχρονισμός της πολεοδομικής νομοθεσίας²². Η οργάνωση αυτή, είχε σκοπό να περιορίσει την αυθαίρετη δόμηση, που εξαιτίας της αυξημένης ανάγκης για στέγαση εκείνης της περιόδου, είχε εξαπλωθεί, με τη νομοθεσία να επιτρέπει την εκτροπή των μέτρων υπό προϋποθέσεις. Παρότι, λοιπόν, ο Γ.Ο.Κ. ώθησε στη συμμόρφωση των οικοδομικών δραστηριοτήτων σε νομικά πλαίσια, η οικιστική αυθαιρεσία ήταν αδύνατο να περιοριστεί, με αποτέλεσμα η αυθαίρετη δόμηση και η άναρχη ανάπτυξη να γίνουν αποδεκτές από τον κρατικό μηχανισμό, αλλά και τις τοπικές αρχές και να κυριαρχήσουν, ιδιαίτερα στην Άνω Πόλη²³.

Το 1923, ο Νόμος «περί εκτελέσεως των σχεδίων των πόλεων, κωμών και συνοικισμών του κράτους και οικοδομής αυτών»²⁴ προσπάθησε να περιορίσει τη δόμηση εκτός σχεδίου πόλης, με τους προσφυγικούς συνοικισμούς να εξαιρούνται από την πολεοδομική και στεγαστική νομοθεσία, διότι ίσως, όπως αναφέρει η Β. Γκιζελή²⁵, το κράτος «διακατέχετο από ενοχές» απέναντι στους πρόσφυγες σε ό,τι αφορούσε την εγκατάστασή τους. Στη συνέχεια, το 1927, ψηφίστηκε νόμος που επέτρεπε στους πρόσφυγες, ως ειδική κατηγορία, να χτίζουν κατά παρέκκλιση της νομοθεσίας για το σχέδιο πόλης και χωρίς να τηρούν τις γραμμές του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου²⁶. Ιδιαίτερα μετά την δεκαετία του 1930, οι προσφυγικοί συνοικισμοί, σε συνδυασμό με τις εργατικές συνοικίες στα όρια του σχεδίου πόλης της Πάτρας, δημιούργησαν μια ενιαία ζώνη, στην οποία επικράτησε η αυθαίρετη δόμηση²⁷. Ζώνη σαφώς διακριτή από το κέντρο της Πάτρας, το οποίο παρ' όλη την πυκνωση των οικοδομικών τετραγώνων, διατήρησε την αρχική ορθολογική του διάρθρωση.

Με τους προσφυγικούς συνοικισμούς ολοκληρώθηκε το λεγόμενο παλαιό σχέδιο της Πάτρας. Οι περιοχές που είχαν αγορασθεί για την ανέγερση των συνοικισμών εντάχθηκαν στο σχέδιο με τα διατάγματα 35Α / 14.3.28, 210Α / 27.6.29, 24.3.31, 20.3.31²⁸ και έτσι η πόλη άρχισε να επεκτείνεται προς την ανατολική της πλευρά και σταδιακά προς την αντίστοιχη νότια, με την όψη της να αλλάζει και τον οικιστικό χώρο της να πυκνώνει.

22. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος. σ. 119

23. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ...* ό.π. σ. 125, 'Όδη από το 1885, αναφέρεται στο δημοτικό συμβούλιο του Δήμου Πατρέων ότι χτίζονται οικοδομές «φύρδην μίγδην» στην περιοχή του Αγ. Αλεξίου. Συνεδρίαση δημοτικού συμβουλίου 10/12/1885

Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», ΤΕΕ, ΕΜΠ. σ. 10

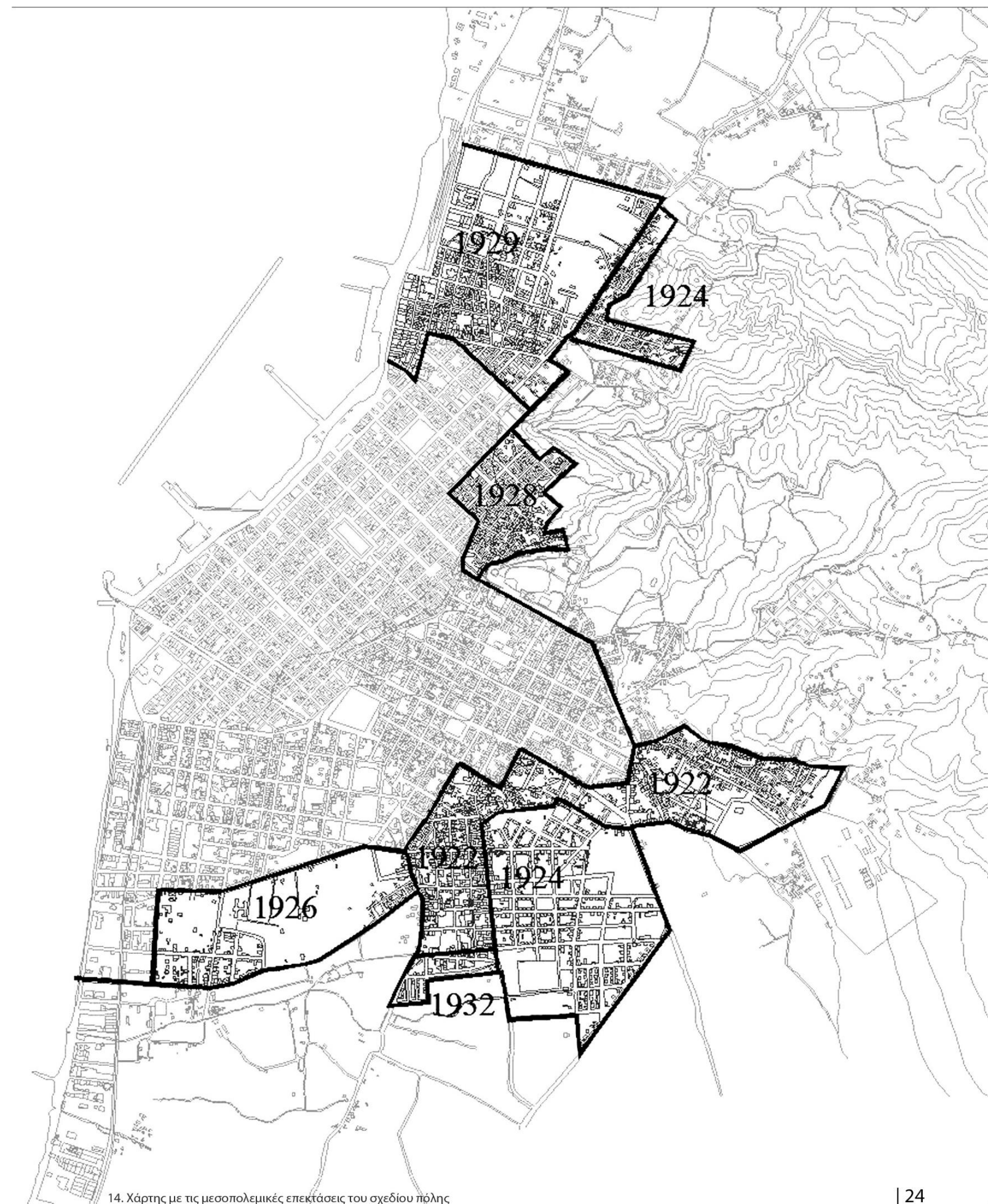
24. Γετίμης Π. (1989). *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα*. Αθήνα: Οδυσσέας. σ. 25

25. Γκιζελή Β. (1984). *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Επικαιρότητα. σ. 206

26. Μπίρης Κ. (1966). *Αι Αθήναι – Από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*. Αθήνα: Καθίδρυμα Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών. σ. 299

27. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ...* ό.π. σελ. 127

28. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2005). *Η ενσωμάτωση των προσφυγικών συνοικισμών στο πολεοδομικό συγκρότημα των Πατρών (1928-1932)*. Συνέδριο Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη: Πολεοδομικές, πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις (Πρακτικά Συνεδρίου). Αθήνα: Εθνικό

14. Χάρτης με τις μεσοπολεμικές επεκτάσεις του σχεδίου πόλης

1.3 Δεύτερος προσφυγικός συνοικισμός

Η ανέγερση του δεύτερου συνοικισμού ξεκίνησε σχεδόν παράλληλα με αυτή του πρώτου, με τα πρώτα σπίτια να κατασκευάζονται επί της οδού Ιωνίας, στην περιοχή Γερανέικα³⁸, στα οικοπέδα Ρούφου και Πετρομανιάτη. Οι εργασίες για την κατασκευή βόθρων και υδροσωλήνων στην περιοχή καθυστέρησαν σημαντικά την εγκατάσταση των προσφύγων, που προοριζόταν να γίνει τον Ιούλιο του 1925. Ταυτόχρονα, λόγω της πολιτικής αναστάτωσης με το πραξικόπημα Πάγκαλου, είχαν προκύψει επιπλέον οικονομικά προβλήματα στην πόλη³⁹, τα οποία συνέβαλαν εξίσου στην καθυστέρηση της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων. Ωστόσο, μέχρι τον Ιούλιο του 1925, 250 οικογένειες είχαν εγκατασταθεί στα νέα κτήρια και εντός δύο μηνών αναμενόταν η κατασκευή ακόμη 100⁴⁰, κάτι που τελικά καθυστέρησε σημαντικά, οδηγώντας τους πρόσφυγες να εγκατασταθούν στον συνοικισμό πριν ακόμη ολοκληρωθεί.

Έπειτα από προσφυγικά επιδόματα και οικονομικές ενισχύσεις που στάλθηκαν από την Αθήνα για την ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης του συνοικισμού, στα τέλη Νοεμβρίου του 1925, ανακοινώθηκε ότι η διανομή κατοικιών θα γινόταν τον Δεκέμβριο, με προτεραιότητα στις πτωχότερες οικογένειες. Παρόλα αυτά, ο αριθμός των προσφύγων που στεγάζονταν ακόμα σε σχολεία και καταυλισμούς ήταν μεγάλος, γεγονός που προκαλούσε δυσφορία στο σύνολο της κοινωνίας. Στις αρχές Δεκεμβρίου 1925, εκκενώθηκε το σχολείο Στρούμπειο⁴¹ και λίγο αργότερα οι Αποθήκες Σολάρι⁴², ενώ ολοκληρώθηκε η διανομή των οικημάτων του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού, που περιλάμβανε 436, κυρίως διώροφες κατοικίες⁴³. Στις κατοικίες αυτές εγκαταστάθηκαν περίπου 500 οικογένειες⁴⁴, απελευθερώνοντας έτσι έναν σημαντικό αριθμό σχολείων. Λόγω, όμως, της επιτακτικής ανάγκης για στέγαση, οι συνοικισμοί παραδίδονταν προτού ολοκληρωθούν οριστικά. Ως εκ τούτου, η ανοικοδόμηση επιπλέον κατοικιών συνέχισε για μερικά χρόνια ακόμη, με την διανομή των τελευταίων κατοικιών του δεύτερου συνοικισμού να συμβαίνει τον Οκτώβριο του 1928⁴⁵. Συνολικά, μετά την ολοκλήρωσή του, είχαν αποκατασταθεί περίπου 1.100 οικογένειες και στους δύο συνοικισμούς, γεγονός που προκάλεσε τη σταδιακή απομάκρυνση αρκετών παραπηγμάτων από δημόσιους χώρους της πόλης⁴⁶, ενώ τα βασικά θέματα που απασχολούσαν πλέον ήταν η ανεπάρκεια σε νερό και η απουσία φωτισμού.

Σύμφωνα με το σχέδιο του δεύτερου συνοικισμού, κάθε οικοδομικό τετράγωνο υποδιαιρούταν σε δώδεκα οικοπέδα και περιλάμβανε δώδεκα διώροφες κατοικίες. Οι κατοικίες αυτές ήταν τοποθετημένες ανά δύο, περιμετρικά των τετραγώνων, με αποτέλεσμα στον δεύτερο συνοικισμό τα περάσματα προς τις εσωτερικές αυλές να είναι περισσότερα. Η επιφάνεια των οικοπέδων είχε αυξηθεί στα 121 τ.μ., όπως και η επιφάνεια των κατοικιών που έφτανε τα 32 τ.μ. και περιλάμβανε έναν επιπλέον κοινόχρηστο χώρο 24 τ.μ. ανά όροφο. Τέλος, στο κέντρο της κάτοψης βρισκόταν ένας διάδρομος, από όπου και γινόταν η πρόσβαση στον όροφο.

38. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ.222

39. Το πραξικόπημα δημιούργησε γενικότερη πολιτική αναταραχή, που προκάλεσε ευρύτερα προβλήματα στην πόλη, όπως η αύξηση της τιμής των τροφίμων και ειδικά του ψωμιού. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ...* ό.π. σ. 44

40. Εφημ. *Ο Νεολόγος*, 30/07/1925 (2/8/1925)

41. Εφημ. *Ο Νεολόγος*, 4/12/1925

42. Εφημ. *Ο Νεολόγος*, 4/12/1925

43. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...* ό.π. σ.125

44. Ροδά Μ.Λ. (1927). *Πώς βλέπω ...* ό.π. σ. 28

45. Εφημ. *Τηλέγραφος*, 11/10/1928

46. Εφημ. *Τηλέγραφος*, 10/02/1928

...αν θα επιτρέπονται. Έπειδή εξέ-
δουτο όμως και αντίθετος γνώμη, έ-
ζητήθη τηλεγραφικώς ή γνώμη του ύ-
πουργού των Έσωτερικών, όστις απήν-
τησε την νύκτα συνιστών την απαγό-
ρευση της συγκεντρώσεως. Τούτο έ-
γνωστοποιήθη εις τους ενδιαφερομέ-
νους, όντω δέ ή διά σήμεραν έρριθείσα
συγκέντρωσις των κομμουνιστών, μα-
ταιόσται.

Συναφώς πληροφορούμεθα, ότι έλ-
φθήσαν πάντα τά κατάλληλα μέτρα
διά τό ένδεχόμενον της διά έλας συγ-
κεντρώσεως. Αργά δέ την νύκτα έρ-
γανα του Τμήματος Ασφαλείας κατέ-
σχεσαν διανεμομένας υπό μελών της
ένταύθα Κομμουνιστικής Νεολαίας
προκηρύξεις, σιτρεομένας κατά της
Κυβερνήσεως και του άστικού καθε-
στώτος.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΚΟΙ

Τό άρμόδιον επί της αποκαταστά-
σεως προσφύγων τοπικόν συμβούλιον
έπεράτωσε χθές τό έσπέρας τάς έργα-
σίας του. Είς τους τελείως κατασκευα-
σθέντας παρά τον ναόν Αγίας Τριάδος
προσφυγικούς οικίσκους έγκατέστησε
περί τάς διακοσίας πενήνχοντα οικο-
γενείας προτιμηθείσων εκείνων αίτινες
ένδιητώντο μέχρι τουδε εις καταυλι-
σμούς άνθυγεινούς. Κατά τάς παρα-
σχεθείσας ήμιν χθές πληροφορίας μέ-
χρι του Σεπτεμβρίου θα έχη άποπερα-
τωθή ή ανέγερσις και των έτέρων έκα-
τόν οικίσκων, έπότε θα εγκατασταθούν
και άλλαι οικογένειαι. Έπ' εύκαιρί-
α μέλη του τοπικού Συμβουλίου έτόνιζον
ήμιν ότι τά διατυπούμενα έν συναγε-
μή εις την Νομαρχίαν παράγονα από
μέρους προσφύγων διά την εγκατάστα-
σιν των εις τους προσφυγικούς οικί-
σλους, σ ερούνται βάσεως, άφού δεν
υπάρχουν διαθέσιμοι οικίσκοι επί του
παρόντος.

Η ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΤΟΥ

Καθ' ή άκοινώθη ήμιν χθές υπό
του ένταύθα Άγορανομικού τμήματος
τό ξέρον φορηγόν έπερ μετέφερε σί-
τον, προοριζόμενον να έκφορτωθή έν-
ταύθα, είδοποιήθη ραδιοτηλεγραφικώς
να πλεύση προς Πειραιά, έπότεν ή ά-
ποσταλή ή άναγκαιούσα ένταύθα πο-
σότης Σιταφώς πληροφορούμεθα ότι
τό υπάρχον ένταύθα άπόθεμα άρτου,
του μόν πυρρούχου θα έπαρκέση μέ-
χρι των μέσων της άρχομένης έβδομά-
δος, του δε λευκού και διά την έπομέ-
νην. Έπομένως ούδεις φόδος δύναται
να δικαιολογηθή δι' άμεσας έλλειψιν
άρτου, λόγω της εις Πειραιά έκφορτώ-
σεως του σιτοφορέιου.

Ο ΛΙΜΝΗ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ο έπιθεωρητής των Δημοσίων έργων
κ. Βασιλείου άνεκοίνωσε χθές, ότι αι
από καρού γινόμεναι έργασίαι εις τον
λιμένα Ζακύνθου έπερατώθησαν. Έπε-
σκευάσθη ή μεγάλη λεωφόρος της προ-
ποικίας, ένισχύθη ή λιμενοδραχίων. Σ-
στις έκινδύνευεν να καταστραφή και ή
τέθησαν κρητιδιώματα. Ούτω ο λιμήν
της μυροδόλου νήσου ανέλαβε πάλιν
την προτέραν του γραφικήν όψιν. Η
δαπάνη διά τά έργα ταύτα έπλησίασε
τά τρία εκατομμύρια.

20. Διώροφες κατοικίες του δεύτερου συνοικισμού

21. Σχέδιο του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού

1.4 Τρίτος προσφυγικός συνοικισμός

Ύστερα από επίσκεψή του στους προσφυγικούς συνοικισμούς⁴⁷ και πιέσεις που δέχτηκε από τις προσφυγικές οργανώσεις⁴⁸, ο τότε νομάρχης Μ. Μαρκέλλος έκανε εισήγηση στην κυβέρνηση για την ανέγερση του τρίτου συνοικισμού σε συνέχεια με το δεύτερο. Ταυτόχρονα, πρότεινε την αποκατάσταση των οικογενειών, που ακόμη δεν είχαν εγκατασταθεί σε κάποιον από τους προηγούμενους συνοικισμούς, σε αγροτικές περιφέρειες του νομού. Προς αυτή την κατεύθυνση, είχε προκηρυχθεί από την Ε.Α.Π. δημοπρασία για τη δημιουργία 12 διπλοκατοικιών στον αγροτικό συνοικισμό του Ρίου⁴⁹. Όμως, ίσως εξαιτίας της απόστασής του από την Πάτρα, το Ρίο απορρόφησε μικρό αριθμό προσφύγων που, σύμφωνα με τον Μιτζάλη, δεν υπερέβαινε τα 100 άτομα.

Ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων, εξακολουθούσε να μένει σε πρόχειρους καταυλισμούς και αποθήκες, έως και έξι χρόνια μετά την άφιξή του στην πόλη, αναμένοντας την κατασκευή του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού. Στην ανέγερσή του σημειώθηκαν έντονες καθυστερήσεις και αρκετές ακυρώσεις απαλλοτριώσεων, κυρίως λόγω της οικονομικής αδυναμίας του κράτους και της έλλειψης οικοδομικών υλικών⁵⁰, αλλά και εξαιτίας των διαφωνιών που υπήρξαν, ανάμεσα στη Νομαρχία και τις προσφυγικές οργανώσεις, για το ζήτημα της χωροθέτησής του⁵¹. Οι πρώτες προτάσεις που έγιναν, σχετικά με τη χωροθέτηση, ήταν για την περιοχή των Ιτιών⁵², όμως δυο χρόνια αργότερα, το 1927, έγιναν απαλλοτριώσεις κτημάτων στα Γερανεία και επιλέχθηκαν τα κτήματα Θεοφανόπουλου, με αποτέλεσμα η ανέγερση του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού να ξεκινήσει στα τέλη του 1928⁵³.

Με το πέρας της κατασκευής των οικημάτων, το 1930, μετεγκαταστάθηκαν στον τρίτο συνοικισμό περίπου 500 οικογένειες⁵⁴. Κατά την μεταφορά τους προέκυψαν παράπονα, λόγω του περιορισμένου μεγέθους των κτισμάτων αναλογικά με τον όγκο του πληθυσμού⁵⁵, κάνοντας έτσι εμφανή την ανάγκη για τη δημιουργία ενός ακόμα προσφυγικού οικισμού.

Οι δυσκολίες απαλλοτρίωσης εμπόδιζαν την συνεχόμενη δόμηση των οικοδομικών τετραγώνων, με αποτέλεσμα από τα 26 οικοδομικά τετράγωνα που δημιουργήθηκαν, τα 7 να οικοπεδοποιηθούν τμηματικά, αφήνοντας αρκετά κενά στην επέκταση των συνοικισμών. Έτσι, αντίθετα με το πυκνό σχέδιο του δεύτερου συνοικισμού δημιουργήθηκε ένα πιο αραιοδομημένο, με 6-8 κατοικίες ανά οικοδομικό τετράγωνο⁵⁶. Ταυτόχρονα, παρατηρείται η κατάργηση των εσωτερικών δημόσιων χώρων, λόγω της αύξησης του μεγέθους των οικοπέδων αλλά και των κατοικιών. Η επιφάνεια των οικοπέδων κυμαινόταν από 240 έως 430 τ.μ, ενώ οι διαστάσεις των κατοικιών από 32 έως 42 τ.μ.⁵⁷. Καθώς οι κατοικίες του τρίτου συνοικισμού ήταν ισόγειες και διέθεταν ιδιωτικές αυλές και κήπους, επικρατούσε σε αυτόν ένα μοντέλο που θύμιζε αγροτική κατοικία⁵⁸.

47. Εφημ. Ο Νεολόγος, 28/08/1925

48. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ. 231

49. Εφημ. Ο Νεολόγος, 3/10/1925

50. Μιτζάλης Ν. (2014). Προσφυγικά, ... ό.π. σελ. 56

51. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ. 232

52. Εφημ. Ο Νεολόγος, 22/03/1925

53. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ. 232

54. Εφημ. Ο Νεολόγος, 06/11/1933

55. Μιτζάλης Ν. (2014). Προσφυγικά, ... ό.π. σελ. 58

56. Μιτζάλης Ν. (2014). Προσφυγικά, ... ό.π., σελ. 74

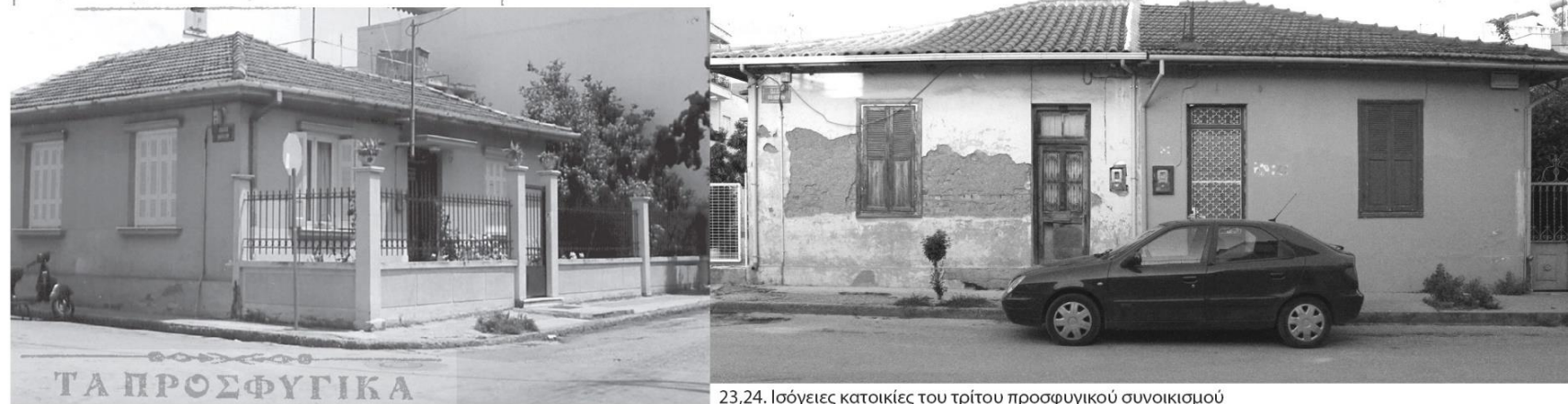
57. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). Πατρώ, ... ό.π. σ. 125

58. Μιτζάλης Ν. (2014). Προσφυγικά, ... ό.π. σελ.83

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ

Χθές το απόγευμα έ κ. Νομάρχης μετά των μελών της ενταχθείς επιτροπής περιούλψης προσφύγων, του Νομο-μηχανικού και του μηχανικού του Δήμου, εξέτασαν διάφορα γήπεδα όλγιον εξωθη των Πατρών προς εξεύρεσιν του καταλληλοτέρου δια την ανέγερσιν του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού. Οι εξετάσαντες τὰ γήπεδα στρέφονται μᾶλλον πρὸς τὸ γήπεδον Εὐταξία παρὰ τὰς Ἰτέας.

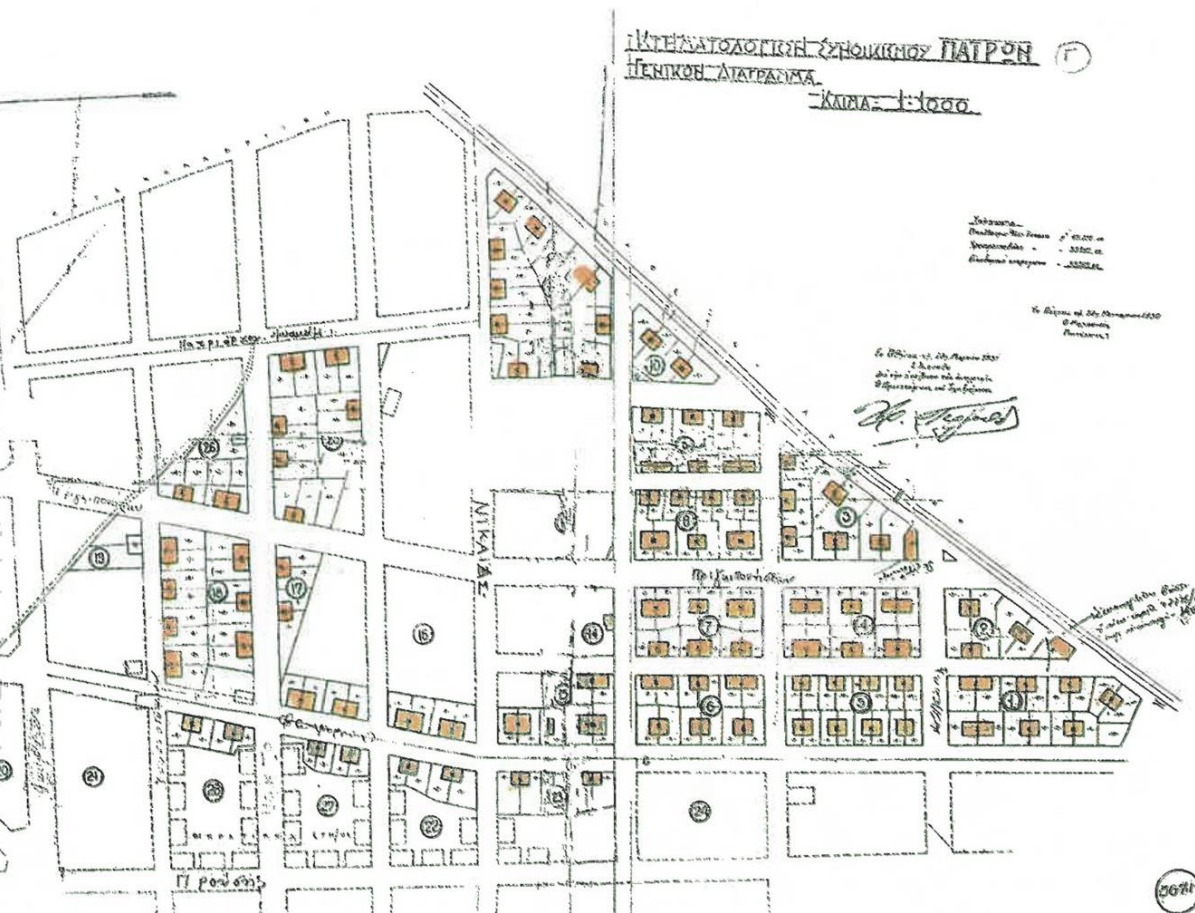
22. Απόκομμα από την εφημερίδα "Νεολόγος"

23,24. Ισόγειες κατοικίες του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού

—Μία έκθεσις κ. Νομάρχον.

Κατέπιν της ἀνά τοὺς διαφόρους προσφυγικοὺς καταυλισμοὺς ἐπισκέψας, τὸν δ. Νομάρχης κ. Μάρκελλος κατήρτισε μακρὰν ἐκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐνταχθέν προσφύγων, εἰσηγούμενος ἐν τῇ αὐτῇ εἰς τὸ ὅπου γείον Προνοίας διάφορα μέτρα, πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων. Μεταξὺ τῶν ἄλλων προτείνει ἀνέγερσιν καὶ τρίτου συνοικισμού, ἀποκατάσσειν τριακοσίων οἰκιστῶν ἀγροτῶν εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας τοῦ νομοῦ καὶ εἰ δυνατόν παροχὴν ἀναλόγων γεωργικῶν ἐκτάσεων, καθὼς καὶ τὴν πρὸς ἐπιλήρυσιν, τῶν ἐκ τῆς γνωστῆς συμβά. εἰς, υποχρεώσεών τῆς, καθ' ἣσον ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει ὁ Δῆμος θὰ θεωρήσῃ αὐτὴν ἐκπτώσιν καὶ θὰ ἐνεργήσῃ μονομερῶς ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτόν. Ὁ κ. Δήμαρχος ἐν τῇ αὐτῇ παρεκάλεσε τὸν εἰσηγητὴν τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Παπαζαφειρόπουλον ὅπως κατάρτισῃ καὶ διαβιβάσῃ τὸ τεχύτερον τὴν ὡς ἂν ἀποφασίσῃ εἰς τὴν ἑκταίρειαν καλῶν αὐτῶν νὰ κανονίσῃ τὴν στάσιν τῆς

25. Σχέδιο του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού

1.5 Τέταρτος προσφυγικός συνοικισμός

Από το 1930⁵⁹ είχαν ξεκινήσει σκέψεις για την ανέγερση του τέταρτου προσφυγικού συνοικισμού, προκειμένου να στεγασθούν οι 400⁶⁰ περίπου εναπομείναντες μη αποκατεστημένες οικογένειες. Το 1931, ένα χρόνο πριν την λήξη της πενταετούς προθεσμίας, που είχε καθιερωθεί από το Σύνταγμα το 1927, για την εύρεση οικοπέδων προς στέγαση των προσφύγων⁶¹, μηχανικοί και τμηματάρχες του Υπουργείου Πρόνοιας, έκριναν τα γήπεδα Καραβά κατάλληλα και επαρκή σε έκταση. Το Υπουργείο, έπειτα από πιέσεις των ιδίων των προσφυγικών οργανώσεων, πήρε την απόφαση ανέγερσης 38 κατοικιών στα γήπεδα Καραβά και κατόπιν δημοπρασίας συγκεντρώθηκαν τα υλικά κατασκευής από τον εργολάβο. Ωστόσο, ενόσω οι πρόσφυγες ανέμεναν την έναρξη των εργασιών για την ανέγερση του τέταρτου συνοικισμού, το Δημοτικό Συμβούλιο Πατρών ανέστειλε τις εργασίες, προκαλώντας την απογοήτευσή τους. Έως το 1934, δεν είχε πραγματοποιηθεί καμία ενέργεια για την κατασκευή του τέταρτου συνοικισμού, οδηγώντας τους πρόσφυγες στην αποστολή υπομνήματος προς το Δημοτικό Συμβούλιο⁶², στο οποίο εξέφραζαν την δυσαρέσκειά τους αλλά και τους λόγους για τους οποίους έκριναν ότι η χωροθέτηση του τέταρτου συνοικισμού έπρεπε να γίνει στα οικόπεδα Καραβά.

Όπως ανέφερε το σχετικό έγγραφο προς το Δημοτικό Συμβούλιο, τα οικόπεδα Καραβά απείχαν μόλις εκατό μέτρα από τους υπόλοιπους προσφυγικούς συνοικισμούς και βρισκόταν εντός του εγκεκριμένου σχεδίου πόλης, αλλά και σε μικρή απόσταση από την συνοικία της Αγίας Τριάδας, όπου υπήρχαν εγκαταστάσεις ηλεκτροφωτισμού και ύδρευσης, λόγω των ιδιωτικών κατοικιών του ντόπιου πληθυσμού. Ταυτόχρονα, η διαμόρφωση των δρόμων δεν αποτελούσε πολυέξοδο έργο, αφού η περιοχή ήταν επίπεδη και ομαλή και η δαπάνη αυτή δεν αποτελούσε προτεραιότητα. Το πρόβλημα της γειτνίασης με το Βρωμολάγκαδο⁶³, για το οποίο έκαναν λόγο οι δημοτικές αρχές, θα μπορούσε να επιλυθεί με την ανέγερση του συνοικισμού στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, ώστε να απέχει μεγαλύτερη απόσταση από αυτό ή με την δημιουργία υπονόμου σε κάποιο άλλο οικόπεδο που θα αγοράζόταν με μικρή δαπάνη του Δήμου. Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου επίσης, στην οδό Ιωνίας, επρόκειτο να κατασκευαστεί ο προσφυγικός ναός της Αγίας Φωτεινής, του οποίου η τοποθεσία είχε αποφασιστεί πριν την αναστολή των εργασιών στο ήδη απαλλοτριωμένο οικόπεδο. Τέλος, η έκταση του συγκεκριμένου οικοπέδου επέτρεπε την ανέγερση των κατοικιών που χρειαζόνταν για την ολοκλήρωση της αποκατάστασης των προσφύγων, σε αντίθεση με την μικρή έκταση εναλλακτικών γηπέδων που πρότεινε ο Δήμος.

Η αποπεράτωση της ανέγερσης του τέταρτου συνοικισμού έγινε τρία χρόνια αργότερα, με την πρόσκληση που δημοσίευσε ο τότε νομάρχης Αχαΐας σε τοπικές εφημερίδες, στην οποία καλούσε ονομαστικά τους δικαιούχους των προσφυγικών κατοικιών. Ο συνοικισμός εκτεινόταν μεταξύ του ναού της Αγίας Τριάδας και του ιδιωτικού ναού Αγίου Ιωάννη Πράτσια και αποτελούταν από 118 κατοικίες⁶⁴.

Χαρακτηριστικό του τέταρτου συνοικισμού ήταν οι έντονες διαφορές στο μέγεθος των οικοπέδων, όπως μεταξύ πρώτου και τρίτου οικοδομικού τετραγώνου που παρουσίαζαν διαφορά 90τ.μ.. Όμοια με τον τρίτο συνοικισμό, ο εσωτερικός δημόσιος χώρος έπαψε να υπάρχει και επίκεντρο αποτελούσε πια η ίδια η κατοικία, αλλάζοντας την δομή των οικοδομικών τετραγώνων, των οποίων ο συνολικός αριθμός ήταν 9 και το εμβαδόν 47 έως 102 τ.μ.. Τυπικές μονάδες κατοικίας αποτελούσαν ισόγεια με δύο εφαπτόμενες κατοικίες και διώροφα με μία κατοικία ανά όροφο. Όλες διέθεταν κήπο είτε προς το εσωτερικό του τετραγώνου, όπως στα πρώτα τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα, είτε προς την πλευρά του δρόμου, όπως στα υπόλοιπα. Το εμβαδόν για τις ισόγειες κατοικίες υπολογιζόταν στα 24 έως 40 τ.μ. και 35 τ.μ. για τις διώροφες. Ως προς την χωροθέτηση των κατοικιών στα οικοδομικά τετράγωνα, έντονη διαφορά παρουσιάζει το τρίτο, στο οποίο ήταν τοποθετημένες 18 κατοικίες σε δύο σειρές, χωρίς κανένα κενό μεταξύ τους.

26. Ισόγειες κατοικίες του τέταρτου προσφυγικού συνοικισμού

27. Σχέδιο του τέταρτου προσφυγικού συνοικισμού

28,29. Διώροφες κατοικίες του τέταρτου προσφυγικού συνοικισμού

59. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009), 1922 ... ό.π. σ.243

60. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009), 1922 ... ό.π. σ.242

61. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009), 1922 ... ό.π. σ.244

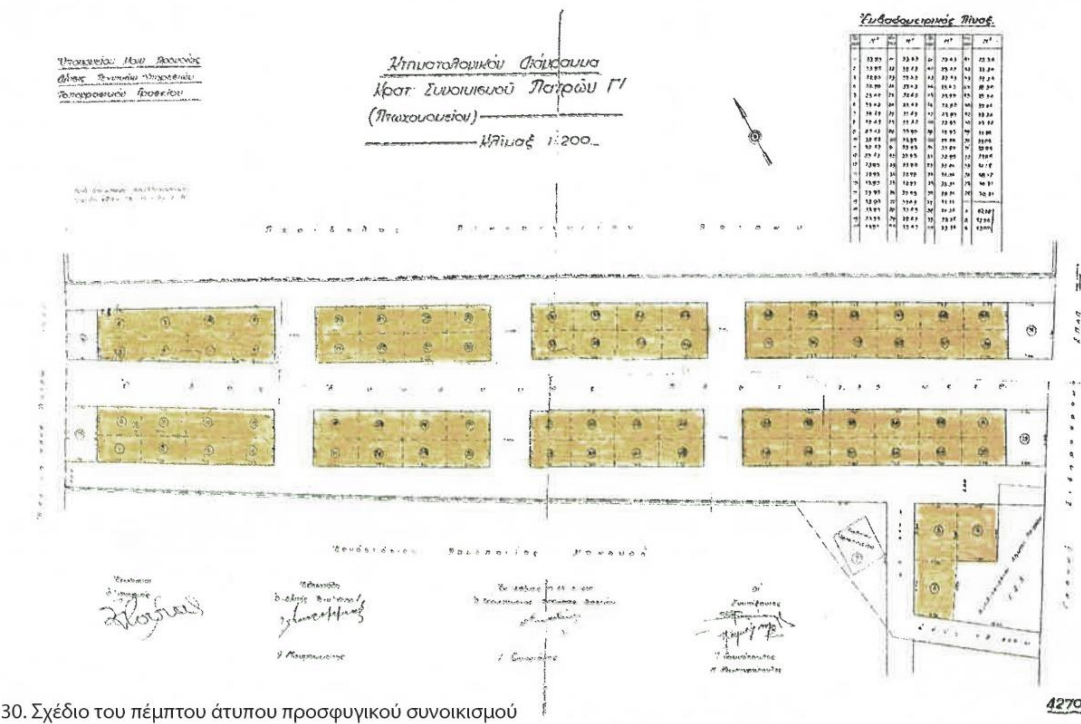
62. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009), 1922 ... ό.π. σ.243

63. «Η περιοχή αυτή, στην ανατολική πλευρά της πόλης, λόγω του κεκλιμένου εδάφους και των λιμναζόντων υδάτων, ήταν εστία μόλυνσης, γι' αυτό και πήρε και αυτό το όνομα. Λόγω δε του μεγάλου κόστους αποξήρανσης, η δημοτική αρχή συνεχώς ανέβαλλε να επιληφθεί του προβλήματος.» Λάζαρης Β. (2008). Η Πατράϊκή Δημαρχία στο Β' τέταρτο του 20ου αιώνα. 1926-1951. Πάτρα: Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών. σσ. 134-135

64. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). Πατρώ, ... ό.π. σ. 125

1.6 Πέμπτος άτυπος προσφυγικός συνοικισμός

Στοιχεία μαρτυρούν την ύπαρξη ενός πέμπτου συνοικισμού, που δημιουργήθηκε από τον αστικό οικοδομικό συνεταιρισμό των προσφύγων και αποτελούταν αρχικά από 40 περίπου οικήματα, μορφολογικά όμοια με εκείνα της πόλης, που χτίστηκαν ανάμεσα από το Σκαγιοπούλειο και την Αγία Βαρβάρα, σε ένα σύνολο κτημάτων που απαλλοτριώθηκαν το 1932⁶⁵. Το συνεταιρισμό συγκροτούσαν οι πιο εύπορες οικογένειες προσφύγων⁶⁶, όπως συνέβαινε και στις άλλες μεγάλες πόλεις, στις οποίες χορηγούνταν οικοπέδα και δάνεια για την κατασκευή οικημάτων που κατασκεύαζαν με δικά τους έξοδα. Τελικά, σύμφωνα με την αρχιτέκτονα Χ. Παπαδάτου- Γιαννοπούλου, ο συνοικισμός αποτελούταν από 82 ισόγειες κατοικίες τοποθετημένες σε ενιαία διάταξη ανά οκτώ, με εμβαδόν 33 τ.μ., όσο ακριβώς και το εμβαδόν των οικοπέδων.

30. Σχέδιο του πέμπτου άτυπου προσφυγικού συνοικισμού

	A	B	Γ	Δ	Ε
Έκταση	44.675 τ.μ.	36.500 τ.μ.	39.262 τ.μ.	12.038 τ.μ.	6.700 τ.μ.
Αριθ. Ο.Τ	10	13	22	9	8
Τυπική Πολεο- δομική Μονά- δα	4 ισόγειες κα- τοικίες με ίδια αυλή	2-ώροφα με δύο κατοικίες ανά όροφο	2 ισόγειες κατοικίες	α) ισόγειο με δύο κατοικίες β) 2-ώροφα με μία κατοικία ανά όροφο	α) Ισόγεια με 6 κατοικίες β) Ισόγεια με 12 κατοικίες
Αριθμός κατοι- κίων	276	436	230	118	82
Επιφάνεια κατοι- τοικίας	16-25 τ.μ.	32 τ.μ. 24 τ.μ. κοιν. χώ- ρο ανά όροφο	32-42 τ.μ.	α) 25-40 τ.μ. β) 35 τ.μ.	33 τ.μ.
Χώροι κατοι- κίας	1 Δωμάτιο 1 Κουζίνα 1 W.C.	1 Δωμάτιο 1 Κουζίνα 1 W.C.	1 Δωμάτιο 1 Κουζίνα 1 W.C.	1 Δωμάτιο 1 Κουζίνα 1 W.C.	1 Δωμάτιο 1 Κουζίνα 1 W.C.
Οικόπεδο+αυλή ανά δικαιούχο	42 τ.μ.	121 τ.μ.	240-430 τ.μ.	47 τ.μ. 102 τ.μ.	33 τ.μ.
Περίοδος κατα- σκευής	1926-1928	1927-1929	1930	1936-39	1929-1932

31. Τα συγκεντρωτικά στοιχεία των προσφυγικών συνοικισμών

65. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ. 242
66. Μαρινέλλης Λ.Χρ. (2009). 1922 ... ό.π. σ. 243

1.7 Τυπολογίες των κατοικιών και η οικοδομική τους

Οι υπεύθυνοι της Ε.Α.Π φαίνεται να εφάρμοσαν, στην Πάτρα, έναν τύπο προσφυγικών κατοικιών, επηρεασμένοι από τα Ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής, προσαρμόζοντάς τα, όμως, στα ελληνικά δεδομένα και τις ανάγκες της εποχής. Σε επίπεδο κάτοψης, ήδη στην Ευρώπη, η λαϊκή κατοικία παρέπεμπε σε τυπολογίες, όπου το αποχωρητήριο τοποθετούταν εκτός της κύριας κατοικίας⁶⁷. Το στοιχείο αυτό συναντάται και στην Πάτρα, αφού το αποχωρητήριο ήταν εφαπτόμενο στην κάτοψη, η οποία αποτελούταν από την κουζίνα και το υπνοδωμάτιο. Καθώς όμως οι χώροι αυτοί, έπρεπε να καλύψουν πολλαπλές ανάγκες, οι χρήσεις των δωματίων συνεχώς εναλλάσσονταν. Αποτέλεσμα των διαρκών μετατροπών στις χρήσεις των λιγοστών δωματίων ήταν η επίπλωση της κατοικίας να παρουσιάζει ανομοιογένεια και να δημιουργεί επιπλέον στενότητα στους χώρους⁶⁸. Οι επαναλαμβανόμενες μονάδες – κατοικίες αποτελούσαν τη βασική συνθετική αρχή στην αρχιτεκτονική οργάνωση, δημιουργώντας έναν ρυθμό σε κάτοψη και όψη που ήταν εύκολο να εφαρμοστεί. Η αρχιτεκτονική αυτή οργάνωση σε συνδυασμό με την εσωστρεφή διάταξη επαναλαμβανόταν και στους τέσσερεις προσφυγικούς συνοικισμούς με μερικές παραλλαγές, κάνοντας εμφανή την επιδίωξη για συμμετρία και ομοιογένεια.

Η απλότητα και η γεωμετρική λύση των κατόψεων ακολουθήθηκε και στις όψεις, στις οποίες προφανώς απουσίαζε οποιοδήποτε διακοσμητικό στοιχείο. Ο τοίχος, σε αντίθεση με τις προτάσεις του μοντέρνου κινήματος, αποτελούσε δομικό στοιχείο της κατοικίας, ενώ η στέγη με κεραμίδια διατηρούταν ως παραδοσιακό στοιχείο. Σύμφωνα με τους τεχνικούς όρους κατασκευής, το ύψος ορόφου προβλεπόταν στα 3,50 μ., όμως σε αρκετές περιπτώσεις μειωνόταν για οικονομικούς λόγους. Το είδος κατασκευής και τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν λιτά, τονίζοντας τον χρηστικό χαρακτήρα των κτηρίων, αντικατοπτρίζοντας, παράλληλα, τις οικονομικές αδυναμίες που υπήρχαν. Έτσι, οι κατοικίες ήταν λιθόκτιστες ή από τσιμεντόλιθους και τα πατώματα από πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος, με επιχρίσματα από άμμο που προμηθεύονταν ανέξοδα από τα ρέματα που βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση. Οι στέγες ήταν ξύλινες με κεραμίδια τύπου Μασσαλίας, ενώ στην επισανίδωση των πατωμάτων, όταν υπήρχε, καθώς και στα εσωτερικά κλιμακοστάσια, χρησιμοποιούταν σουηδική ή αμερικανική ξυλεία. Οι βοηθητικοί χώροι επιστρώνονταν με τσιμεντένιες πλάκες 20 x 20 εκ. ή με τσιμεντοκονία. Τέλος, οι ποδιές των παραθύρων και οι νεροχύτες κατασκευάζονταν από μάρμαρο και τα λουτρά, που είχαν ύψος 1,80 μ., ελαιοχρωματίζονταν με ριπολίνη⁶⁹.

32. Η φθορά του χρόνου αποκαλύπτει τα υλικά κατασκευής

67. Dumont M.J. (1991). *Le Logement social à Paris 1850-1930*. Mardaga. σ. 116

68. Hirschon R. (2006). *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.. σ. 251

69. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ...* ό.π. σελ. 96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

_Η Σύγχρονη Εικόνα των Προσφυγικών Συνοικισμών των Πατρών

2.1 Κοινωνικές μεταβολές και οι χωρικές τους εκφράσεις στους προσφυγικούς συνοικισμούς των Πατρών

Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Μαρινέλλης για τη ζωή στα “Προσφυγικά” της Πάτρας, καθώς και διηγήσεις από τους κατοίκους της περιοχής, προκύπτει ότι οι σημερινές συνθήκες διαβίωσης έχουν μεταβληθεί σημαντικά. Μεγάλη μερίδα πληθυσμού έχει εγκαταλείψει τις προσφυγικές κατοικίες των προγόνων της αναζητώντας μια καλύτερη ποιότητα ζωής. Τα κτήρια που αφήνουν πίσω τους οι πρόσφυγες, επανακατοικούνται από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες κατοίκων, προσδίδοντας ένα νέο χαρακτήρα στην παλιά συνοικία. Ο κοινωνικός στιγματισμός⁷⁰ που συνόδευε τους Μικρασιάτες πρόσφυγες με την έλευσή τους στην πόλη, επεκτάθηκε και χωρικά στιγματίζοντας τις περιοχές εγκατάστασής τους. Η επανακατοίκηση των συνοικισμών, λοιπόν, γίνεται σήμερα από άλλες μειονοτικές ομάδες που φέρουν το κοινωνικό στίγμα, όπως μετανάστες, Ρομά αλλά και πολίτες χαμηλού εισοδήματος. Μοναδικό σημείο αναφοράς στην πρότερη εικόνα της περιοχής, αποτελούν τα κατάλοιπα των αυθεντικών τυπολογιών κατοικίας, ανά συνοικισμό. Η κοινωνική ζωή και οι σχέσεις μεταξύ των γειτόνων που έχτισαν οι Μικρασιάτες με την εγκατάστασή τους χάθηκαν, παράλληλα με την σταδιακή μετοίκηση των ιδίων, από τους συνοικισμούς, και φαίνεται πως δεν αποκαταστάθηκαν ποτέ.

Οι μαρτυρίες των κατοίκων-προσφύγων που έχουν παραμείνει, παρουσιάζουν μια σαφή εικόνα της συνύπαρξής τους με τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες που έχουν προστεθεί στους συνοικισμούς. Χαρακτηριστικά αναφέρουν: «...έχουν έρθει μετανάστες, ναι, Αλβανοί. Προσαρμόστηκαν αμέσως, ήσυχοι άνθρωποι...» Η γειτνίασή τους με τις ομάδες των μεταναστών, στο μεγαλύτερο μέρος τους αλβανικής καταγωγής, είναι αρκετά ομαλή, καθώς δεν παρουσιάζουν έντονες διαφορές στον τρόπο ζωής τους. Αντίθετα, η ομαλή συμβίωση των εναπομεινάντων προσφύγων, με τους πληθυσμούς των Ρομά αποδεικνύεται δύσκολη. Υπάρχει έντονη αντιπαλότητα μεταξύ των δύο ομάδων που έρχονται συχνά σε αντιπαράθεση. Η παρουσία των Ρομά στους συνοικισμούς είναι πολύ ισχυρή. Η γειτνίαση του πρώτου προσφυγικού συνοικισμού με τον καταυλισμό των Ρομά, διευκόλυνε την επέκταση αυτών εκτός των συνόρων του καταυλισμού τους και την εγκατάστασή τους στον πρώτο και δεύτερο συνοικισμό πρωτίστως, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παρατηρούνται και στους υπόλοιπους συνοικισμούς. Μέσα από σχετικές δημοσιεύσεις σε τοπικές εφημερίδες, ο δείκτης της εγκληματικότητας στην περιοχή δείχνει να αυξάνεται, αποδίδοντας μεγάλο μέρος των εγκληματικών ενεργειών στους Ρομά, ενισχύοντας έτσι την εσωστρέφεια και εξοπλίζοντας τις κατοικίες με προστατευτικούς μηχανισμούς, έναντι σε απόπειρες κλοπής. Έντονες είναι, επίσης, οι διαμαρτυρίες για διακίνηση ναρκωτικών ουσιών στο εσωτερικό των συνοικισμών. Η αγανάκτηση των κατοίκων στρέφεται εναντίον του Δήμου που δείχνει να αδιαφορεί για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Σημαντική μεταβολή αποτελεί η διαφορετική ανάγνωση της έννοιας «ιδιωτικό-δημόσιο» στο χτες και στο σήμερα. Οι προσφυγικές γειτονιές του χτες, έδιναν την εντύπωση ενός ενιαίου δημοσίου χώρου που εκτεινόταν πέρα από τα όρια των κατοικιών, καταλαμβάνοντας και μέρος αυτών⁷¹. «Οι πόρτες των σπιτιών έμεναν πάντα ανοιχτές. Τι είχαμε να φοβόμαστε; Και να έμπαινε κάποιος, τι θα μας έκλεβε;», αναφέρουν οι παλιοί κάτοικοι του συνοικισμού, μεταφέροντας μια ανάμνηση με έντονη την αίσθηση της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης. Οι εσωτερικές αυλές των

34,35,36. Επεκτάσεις των κατοικιών στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων και περίφραξη αυτών

οικοδομικών τετραγώνων αποτελούσαν, πέρα από χώρο εκτόνωσης των οικιακών εργασιών, χώρους συγκέντρωσης της κοινότητας σε καθημερινή βάση. «Εδώ απλώναμε, εδώ καθόμασταν, εδώ γλεντούσαμε. Να, το γλέντι του γάμου μου εδώ έγινε. Είχε μαζευτεί όλη η γειτονιά...», θυμάται μια πρόσφυγας τρίτης γενιάς, κάτοικος του δεύτερου συνοικισμού. Εκτός από το αίσθημα της συλλογικότητας που εμφανώς τους διακατείχε, η επιλογή του συγκεκριμένου τρόπου ζωής έμοιαζε μονόδρομος για τους κατοίκους. Η κακή μόνωση των σπιτιών, τους υποχρέωνε σε συνεχή έκθεση στις εκάστοτε καιρικές συνθήκες αλλά και στην ελεύθερη διάχυση του ήχου από σπίτι σε σπίτι, καθιστώντας σχεδόν αδύνατη την υπεράσπιση της ιδιωτικής τους ζωής⁷². Με την πάροδο των χρόνων και καθώς το προσφυγικό στοιχείο χάνεται από τη γειτονιά, η εξωστρέφεια που την χαρακτήριζε μετατρέπεται σε εσωστρέφεια. Η εσωτερική αυλή συρρικνώνεται, με τις επεκτάσεις των κατοικιών και χάνει τον πρότερό της ρόλο. Οι σχέσεις των γειτόνων φθίνουν, καθώς αισθάνονται πλέον ασύνδετοι μεταξύ τους. Η συνύπαρξη των προσφύγων και των μεταναστών με τους Ρομά τονίζει τη διαφορετικότητα και φαίνεται να έχει διαχωριστική γραμμή. Η εμπιστοσύνη, μεταξύ των κατοίκων, αντικαθίσταται με ανασφάλεια που προέρχεται από την καχυποψία που έχει πλέον καλλιεργηθεί μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Οι ομάδες αδυνατούν να μοιραστούν την κοινή δημόσια ζωή. Οι ανοιχτές πόρτες κλειδώνονται και οι κοινές αυλές γίνονται ιδιωτικές, με την αυθαίρετη εγκόλπωση μερικών ακόμα τετραγωνικών στην ιδιοκτησία του καθενός. Κάγκελα και λουκέτα τοποθετούνται στα ανοίγματα των κατοικιών, προκαλώντας τη θλίψη όσων έζησαν τις «παλιές εποχές». Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο ενός πρόσφυγα δεύτερης γενιάς, που έχει παραμείνει στο πατρικό του σπίτι: «...έχουν γίνει πια τα σπίτια φυλακές, γέμισαν τα παράθυρα με κάγκελα...».

70. Goffman E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster. σ. 11

71. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ...* ό.π. σ. 81

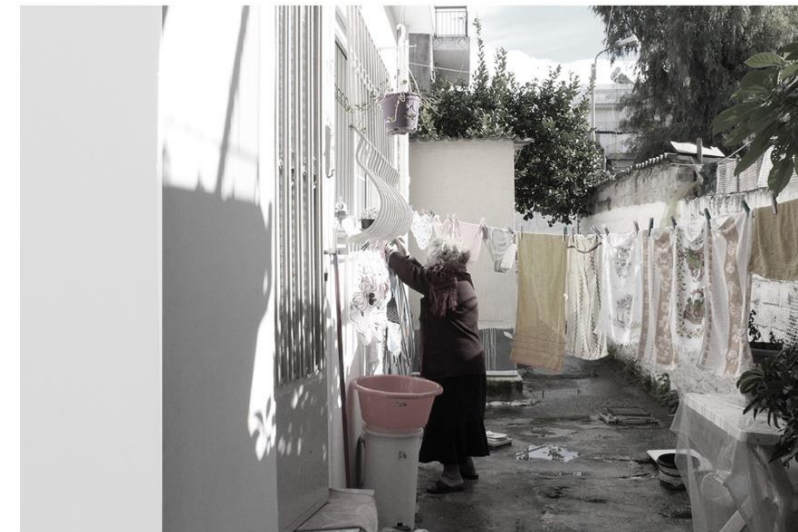
72. Hirschon R. (2006). *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ. σ. 142

37. Εικόνες από τις εσωτερικές αυλές του δεύτερου συνοικισμού

Η κίνηση στη γειτονιά είναι ήπια. Μεγαλύτερη κυκλοφορία παρατηρείται στις οδούς που οριοθετούν περιμετρικά τους προσφυγικούς συνοικισμούς, εξαιτίας της συγκέντρωσης εμπορικών χρήσεων και συνδέσεων με την υπόλοιπη πόλη. Το εσωτερικό των Προσφυγικών, αντιθέτως, δεν αποτελεί πόλο έλξης για τους πολίτες της Πάτρας, που συχνά αγνοούν την ύπαρξή του. Στη διάρκεια της ημέρας οι ηλικιωμένοι, άντρες κατά κανόνα, κάτοικοι μαζεύονται στα λιγοστά καφενεία που βρίσκονται εκατέρωθεν της πλατείας Ελευθερίας και επί της οδού Ιωνίας, σημείο κεντρικό μεταξύ των συνοικισμών. Κόντρα στις αλλαγές, τα καφενεία έχουν διατηρήσει τον παραδοσιακό τους ρόλο, ως χώροι συγκέντρωσης για τον αντρικό πληθυσμό. Το ποσοστό των ηλικιωμένων είναι επικρατέστερο στην περιοχή, κυρίως ανάμεσα στον προσφυγικό πληθυσμό, μετά την αποχώρηση των νέων απογόνων προσφύγων, όπως προαναφέρθηκε. Ο δείκτης των νεαρών ηλικιών αυξάνεται με τις πολύτεκνες οικογένειες των Ρομά και τις οικογένειες των μεταναστών που έρχονται να επανακατοικήσουν τους συνοικισμούς. Συνοπτικά, η κίνηση τις πρωινές και απογευματινές ώρες περιορίζεται σε ομάδες παιδιών Ρομά που παίζουν στο δρόμο και σε ηλικιωμένους και μεσήλικες κατοίκους που κυκλοφορούν για τις καθημερινές τους εργασίες και στάσεις αναψυχής. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η εβδομαδιαία λαϊκή αγορά, μεγάλης έκτασης, που λαμβάνει χώρα στο δεύτερο συνοικισμό εξυπηρετώντας την ευρύτερη περιοχή και συγκεντρώνοντας πλήθος κόσμου στις ώρες λειτουργίας της. Στον ίδιο συνοικισμό λειτουργεί και ο Παμμικρασιατικός Σύνδεσμος Πατρών και Περιχώρων με την ενεργό συμμετοχή κάθε γενιάς προσφύγων. Τα μέλη του συνδέσμου, ανεξάρτητα από τον τόπο της σημερινής τους κατοικίας, συνεχίζουν να διατηρούν την επαφή μέσω της προσφυγικής τους ταυτότητας. Τις βραδινές ώρες, η περιοχή παρουσιάζει μια εικόνα ερήμωσης που προκαλεί ανασφάλεια στους περαστικούς. Αν και διαθέτει επαρκή φωτισμό, είναι αμιγώς περιοχή κατοικίας και δεν παραλαμβάνει βραδινές χρήσεις γης αιτιολογώντας, έτσι, τα αισθήματα φόβου.

Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους συνοικισμούς, ο τρίτος παρουσιάζει μια εικόνα μεταγενέστερη και σχεδόν απαλλαγμένη από το προσφυγικό της παρελθόν. Οι τυπολογικές αναφορές στο αρχικό αποτύπωμα του συνοικισμού είναι ελάχιστες και σε μεγάλο βαθμό εγκαταλειμμένες. Η πλειονότητα των κτισμάτων είναι πλέον πολυκατοικίες. Η κίνηση στη γειτονιά είναι πιο έντονη εξαιτίας και της άμεσης επαφής της με την πολυσύχναστη οδό Παπανδρέου, αλλά και λόγω των εμπορικών χρήσεων που εμφανίζονται σε μεγαλύτερη έκταση συγκριτικά με τους γύρω συνοικισμούς. Η αδυναμία αναγνώρισης του συνοικισμού ως προσφυγικού, μέσω των υλικών χαρακτηριστικών του, επεκτείνεται και στην ταυτότητα των κατοίκων. Η γειτονιά έχει αποβάλει τελείως το νοσταλγικό στοιχείο που παρατηρείται, έστω και αραιά, στους υπόλοιπους συνοικισμούς. Τείνει περισσότερο προς μια απρόσωπη γειτονιά στα πρότυπα των σημερινών αστικών συνοικιών.

38. Εικόνες από την καθημερινή ζωή στον πρώτο και δεύτερο προσφυγικό συνοικισμό

39. Βραδινές λήψεις στα Προσφυγικά της Πάτρας

40. Οι εναπομείνουσες ισόγειες προσφυγικές κατοικίες του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού_ Αντιθέσεις με τις σύγχρονες πολυκατοικίες

2.2 Πολεοδομικοί, αστικοί και αρχιτεκτονικοί μετασχηματισμοί

Η ευρύτερη οικιστική ενότητα των Προσφυγικών, που ορίζεται μεταξύ των οδών Βοσπόρου, Βότσαρη, Χείλωνος Πατρέως, Ερενστρώλε, Φαναρίου, Χρυσοστόμου, Πατριάρχου Ιωακείμ, Νίκαιας, Παπανδρέου, Φαναρίου, Δορυλαίου, Ταυγέτου, Καραβά, Αγ. Τριάδος, Ελλησπόντου και Εφέσου, αποτελεί σήμερα ένα παλίμψηστο, το οποίο δημιουργήθηκε διαχρονικά και που στις επικαλύψεις του διακρίνονται τόσο ομοιογενή όσο και ετερόκλητα στοιχεία. Μέσα στο χρονικό διάστημα που μελετούμε, καθένας από τους συνοικισμούς, αναπτύχθηκε και διαμορφώθηκε με έναν ξεχωριστό τρόπο, παρουσιάζοντας διαβαθμίσεις στην εξέλιξή του, τόσο σε αρχιτεκτονικό όσο και σε πολεοδομικό επίπεδο.

Παρατηρώντας την περιοχή, ο τρίτος συνοικισμός φαίνεται να ξεχωρίζει, καθώς παρουσιάζει τις εντονότερες αλλαγές σε σχέση με την πρότερη μορφή του, αλλά και σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τρεις συνοικισμούς. Η κατάσταση στο συνοικισμό αυτό, δεν θυμίζει σχεδόν σε τίποτα την εικόνα της παλιάς προσφυγικής συνοικίας με τις τυπικές ισόγειες κατοικίες και τις αυλές. Τα σύνορά του με τον πολυσύχναστο, εμπορικό δρόμο Γ. Παπανδρέου, που αποτελεί σύνδεση με την πόλη, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στο εσωτερικό του συνοικισμού οι χρήσεις δεν περιορίζονται πια μόνο στην κατοικία, αλλά εμπλέκονται και με εμπορικές, αιτιολογούν το διαφορετικό χαρακτήρα που παρουσιάζει σε σχέση με τους υπόλοιπους. Οι έντονες αλλαγές που έχουν υποστεί πολλά από τα κτήρια του συνοικισμού, έχουν μεταβάλλει εντελώς τα αρχικά χαρακτηριστικά του. Μεταγενέστερες, διώροφες κατασκευές και πολυώροφες πολυκατοικίες έχουν αντικαταστήσει το μεγαλύτερο μέρος των προσφυγικών μονοκατοικιών. Οι ελάχιστες ισόγειες κατοικίες που έχουν απομείνει ξεχωρίζουν, αφού αρκετές από αυτές βρίσκονται σε ερειπιώδη μορφή. Παρ' όλα αυτά, όσες είναι σχετικά συντηρημένες φαίνεται να έχουν επεκταθεί, ενσωματώνοντας σε αρκετές περιπτώσεις και τη διπλανή κατοικία, μετατρέποντας έτσι την τυπική, σχετικά μικρή, διπλοκατοικία σε μια πιο ευρύχωρη μονοκατοικία.

41. Αεροφωτογραφία από τμήμα του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού_ Διακρίνονται οι κεραμοσκεπές των τυπικών προσφυγικών μονοκατοικιών

Η σταδιακή αύξηση του κατοικήσιμου χώρου, με την αγορά των γειτονικών οικοπέδων και η δημιουργία μιας ενιαίας κατοικίας δεν εφαρμόστηκε μόνο στον τρίτο συνοικισμό, αλλά σε ολόκληρη την περιοχή των Προσφυγικών. Οι προσθήκες όγκων στους κοινόχρηστους χώρους, κυρίως στο τμήμα των εσωτερικών αυλών, αποτέλεσαν έναν εναλλακτικό τρόπο επέκτασης των κατοικιών. Η συγκεκριμένη τακτική παρατηρείται εντονότερα στον πρώτο και δεύτερο συνοικισμό, καθώς εκεί είχε εφαρμοστεί το σχέδιο περιμετρικής διάταξης με εσωτερική, κοινόχρηστη αυλή. Οι αυτοσχέδιες αυτές κατασκευές που προσκολλώνταν στα υπάρχοντα κτήρια, παραλάμβαναν αρχικά, χρήσεις βοηθητικών χώρων, προκειμένου οι κατοικίες να είναι βιώσιμες και αυτόνομες. Με την πάροδο των χρόνων και καθώς οι συνθήκες διαβίωσης βελτιώνονταν, οι κάτοικοι αποκαθιστούσαν τις κατοικίες τους προσαρμόζοντάς τις στις καινούργιες ανάγκες. Ωστόσο, καθώς το μέγεθος της προϋπάρχουσας κατοικίας ήταν ήδη ελάχιστο, το επιτρεπόμενο όριο τετραγωνικών για τις προσθήκες, που σύμφωνα με τον Γ.Ο.Κ. ήταν έως 40 τ.μ.⁷³, δεν επαρκούσε, με αποτέλεσμα ο μεγαλύτερος αριθμός των κατοίκων να προβαίνει σε επεκτάσεις περισσότερων τετραγωνικών, χωρίς νόμιμες άδειες δόμησης. Παρόμοιες προσθήκες παρατηρούνται όχι μόνο στις εσωτερικές αυλές, αλλά και στις πλάγιες πλευρές των κατοικιών, κλείνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο κάποια από τα στενά δρομάκια που οδηγούσαν στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων. Η διαδικασία αυτή, εξυπηρέτησε σε αρκετές περιπτώσεις διαμοίρασης μιας κατοικίας σε απογόνους, χωρίζοντας ένα διαμέρισμα δύο δωματίων σε δύο ανεξάρτητες κατοικίες, με τις αντίστοιχες προσθήκες στην πλάγια και στην πίσω όψη του κτηρίου.

42. Αεροφωτογραφία σε τμήμα του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού_ Πύκνωση του χώρου στις εσωτερικές αυλές

43. Επέκταση μιας κατοικίας του δεύτερου συνοικισμού με προσθήκες όγκων στην πίσω και πλάγια όψη του κτηρίου

44,45. Προσθήκες όγκων στα στενά που οδηγούν στις εσωτερικές αυλές

46. Λήψεις από το εσωτερικό μιας τυπικής προσφυγικής κατοικίας του δεύτερου συνοικισμού με προσθήκη βοηθητικών χώρων στην πλάγια όψη

Στην περίπτωση του τέταρτου συνοικισμού, χρησιμοποιήθηκε μια κοινή λογική συμπλήρωσης των κενών χώρων μεταξύ των κτηρίων, τα οποία βρίσκονταν σε μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ τους, εξαιτίας της διαφορετικής τυπολογίας που διέθετε στο βόρειο τμήμα του. Κατά συνέπεια, τα κενά αξιοποιήθηκαν για την κατασκευή νέων, αυτόνομων κατοικιών, που σε πολλές περιπτώσεις επεκτάθηκαν και καθ' ύψος. Τέτοιες επεκτάσεις πραγματοποιήθηκαν στο σύνολο του βόρειου τμήματος, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος του πρώτου συνοικισμού. Πρόχειρες, μικρές πρόσθετες κατασκευές έως ολοκληρωμένες προσθήκες ορόφων παρατηρούνται μέχρι σήμερα, μεταλλάσσοντας την αρχική τυπολογία των κατοικιών. Παρόμοια με τις οριζόντιες επεκτάσεις, οι προσθήκες ορόφων εξυπηρέτησαν στην αποκατάσταση των οικογενειών και τις προικοδοτήσεις, μεταβάλλοντας τα πρόχειρα σπίτια σε κατοικίες που διατηρήθηκαν για χρόνια. Παρότι ο βαθμός μεταβολής της αρχικής μορφής των κατοικιών στους παραπάνω συνοικισμούς μοιάζει αρκετά μεγάλος, οι επεμβάσεις που υπέστησαν τα κτήρια δεν έχουν αλλοιώσει πλήρως τον χαρακτήρα των κατασκευών, κάνοντας τα σημάδια του προσφυγικού παρελθόντος να παραμένουν ακόμη διακριτά.

47. Η μορφή του εξώστη στις τυπικές διώροφες προσφυγικές κατοικίες

Παράλληλα, η ύπαρξη διάσπαρτων διατηρημένων ισόγειων κατοικιών τονίζει ακόμη περισσότερο την αίσθηση της παλιάς συνοικίας.

Ο δεύτερος και ο τέταρτος συνοικισμός είναι εκείνοι που διατηρούν, στο μεγαλύτερο μέρος τους, την εικόνα της προσφυγικής γειτονιάς, καθώς σε αυτούς εξακολουθούν να υπάρχουν αρκετά κτήρια, με αναφορές στην παλιά τυπολογία. Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα διώροφα κτήρια, από τα οποία αποτελούταν τόσο το νότιο τμήμα του τέταρτου συνοικισμού, όσο και το σύνολο του δεύτερου, διακρίνονται, παρ' όλες τις προσθήκες και τις τροποποιήσεις που έχουν υποστεί, λόγω της επαναληψιμότητας και της ομοιότητας που τα χαρακτήριζε εξ αρχής. Οι κοινές ελλείψεις που παρουσίαζαν, αλλά και οι κοινές ανάγκες των κατοίκων τους, οδήγησαν σε παρεμφερείς μετατροπές, τόσο στις εξωτερικές όψεις όσο και στο εσωτερικό. Ένα από τα σημαντικά στοιχεία των διώροφων προσφυγικών κτηρίων των συνοικισμών αυτών, αποτελεί και η μορφή των εξωστών, που διατηρείται μέχρι σήμερα σε κάποιες από τις κατοικίες. Πιστοί στη λογική των προσφυγικών κατοικιών, οι εξώστες ήταν απλοί, συμμετρικοί και μικρών διαστάσεων, γεγονός που έδινε έναν ρυθμό στις όψεις των κτηρίων και ταυτόχρονα έκανε το συμπαγές του κτηριακού όγκου να επικρατεί, χωρίς οπισθοχωρήσεις ή ζώνες

48. Επεκτάσεις καθ' ύψος στον πρώτο προσφυγικό συνοικισμό

ενιαίων μπαλκονιών. Η αλλοίωση των μορφών και των υλικών που επήλθε στα κτήρια με τα χρόνια, οδήγησε και στην αντίστοιχη μεταβολή των εξωστών και των ανοιγμάτων και στην αντικατάσταση αυτών από νέα, μεγαλύτερα, που ανταποκρίνονταν στα δεδομένα και τις ανάγκες της εποχής. Ωστόσο, τα ξύλινα παραθυρόφυλλα, σε συνδυασμό με την πρότερη μορφή των μπαλκονιών, που έχουν διατηρηθεί σε μεγάλο μέρος του νότιου τμήματος του τέταρτου συνοικισμού και σε μικρό μέρος του δεύτερου, είναι στοιχεία που μαρτυρούν ακόμα το αποτύπωμα της προσφυγικής τυπολογίας, έστω και με μικρές μετατροπές ή επεμβάσεις συντήρησης.

Συνολικά, οι τροποποιήσεις που υπέστησαν τα κτήρια, στη χρονική διάρκεια μελέτης, είναι άλλοτε ριζικές κι άλλοτε ηπιότερες, αλλοιώνοντας σε αντίστοιχο βαθμό την αρχική μορφή των συνοικισμών. Παρά το πλήθος των μετατροπών που πραγματοποιήθηκαν, υπάρχουν ακόμα σημεία στους συνοικισμούς που διατηρούν το χαρακτήρα και την ανάμνηση της πρότερης μορφής τους, αντανakλώντας το προσφυγικό παρελθόν.

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ

2.3 Μετασχηματισμοί μιας τυπικής προσφυγικής κατοικίας του τέταρτου συνοικισμού

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι περισσότερες προσφυγικές κατοικίες μεταβιβάζονταν στις οικογένειες από το κέντρο κοινωνικής πρόνοιας, μέσω των παραχωρητηρίων, εγγράφων που επιβεβαίωναν τη νόμιμη και πλήρη κατοχή των κατοικιών από αυτές. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί και το συγκεκριμένο παράδειγμα κατοικίας, που βρίσκεται στον τέταρτο συνοικισμό και στο ισόγειο του οποίου, αποκαταστάθηκαν, έχοντας το δικαίωμα κατοίκησης, έντεκα μέλη μιας οικογένειας. Ως ημερομηνία έκδοσης του παραχωρητηρίου αναγράφεται το 1965, όμως σύμφωνα με μαρτυρίες των απογόνων, η οικογένεια είχε ήδη εγκατασταθεί από το 1955, όταν έγινε η μεταφορά της από το δεύτερο προσφυγικό συνοικισμό, στον οποίο κατοικούσε μέχρι τότε, προκειμένου αυτός να αποσυμφορηθεί και να παρέχει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης σε όλους.

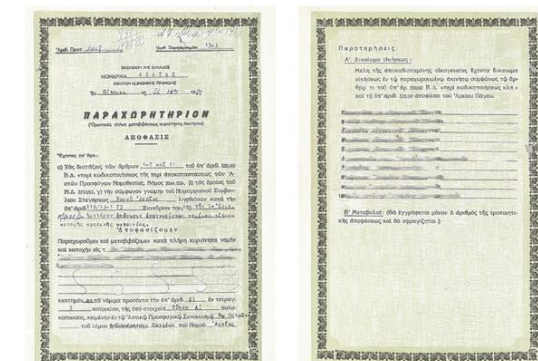
Το υφιστάμενο κτήριο αποτελεί μια τυπική προσφυγική μονάδα κατοικίας του τέταρτου συνοικισμού. Πιο συγκεκριμένα, τοποθετείται στο πέμπτο οικοδομικό τετράγωνο του συνοικισμού, σε οικόπεδο έκτασης 117 τ.μ., στη διασταύρωση των οδών Δορυλαίου και Ερυμάνθου. Ανήκει στην κατηγορία των διώροφων κτηρίων, με μια κατοικία ανά όροφο και αυλή στο ισόγειο και παρά τις τροποποιήσεις που έχει υποστεί με τα χρόνια, διατηρεί ακόμη στοιχεία από την αρχική του τυπολογία.

Μελετώντας την πρότερη μορφή του κτηρίου, παρατηρείται ομοιότητα στην κάτοψη του ισόγειου και του ορόφου, με εξαίρεση τη θέση της εισόδου κάθε κατοικίας, η οποία βρίσκεται αντιδιαμετρικά. Χώρο εκτόνωσης για την ισόγεια κατοικία αποτελούσε η αυλή, που βρισκόταν επί της οδού Δορυλαίου, ενώ για τον όροφο προβλεπόταν εξώστης, μικρών διαστάσεων, με προβολή στην οδό Ερυμάνθου.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί από τα υπάρχοντα σχέδια, αλλά και τις περιγραφές των κατοίκων, προκύπτει ότι η ισόγεια κατοικία αποτελούταν, αρχικά, από δύο δωμάτια, μία κουζίνα και ένα W.C., με το εμβαδόν της να υπολογίζεται περίπου στα 55,86 τ.μ.. Τα στοιχεία αυτά, ωστόσο, παρουσιάζουν απόκλιση σε σχέση με εκείνα που αναφέρει η αρχιτέκτονας Χ. Παπαδάτου- Γιαννοπούλου στο βιβλίο της "Πατρώ"⁷⁴, το οποίο αποτελεί τη μοναδική πηγή, στην οποία παρατίθενται τα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά των συνοικισμών με μεγαλύτερη λεπτομέρεια. Πιο συγκεκριμένα, η απόκλιση έγκειται στα στοιχεία που αφορούν την επιφάνεια και τους χώρους κατοικίας, που σύμφωνα με την αρχιτέκτονα και τις πηγές αναφοράς της, ήταν 35 τ.μ. και τρεις χώροι αντίστοιχα, με ένα δωμάτιο, μία κουζίνα κι ένα W.C. Εν τούτοις, η αρχική μορφή της κτηριακής μονάδας, που προκύπτει από τα σύγχρονα σχέδια της ισόγειας κατοικίας, συμπίπτει με εκείνη που παρουσιάζεται στους πολεοδομικούς χάρτες, ανεξάρτητα από τις διαφορές στα χαρακτηριστικά τους. Καθώς τα στοιχεία που παραθέτει η Χ. Παπαδάτου- Γιαννοπούλου είναι από τα αρχικά αρχεία και οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι περιορισμένες, δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε με βεβαιότητα που οφείλεται αυτή η διαφορά, όμως είναι πιθανό, τα κτήρια να μην υλοποιήθηκαν σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις ή να έγιναν μετέπειτα τροποποιήσεις.

50. Η κατοικία_ Εμφανείς οι μετασχηματισμοί

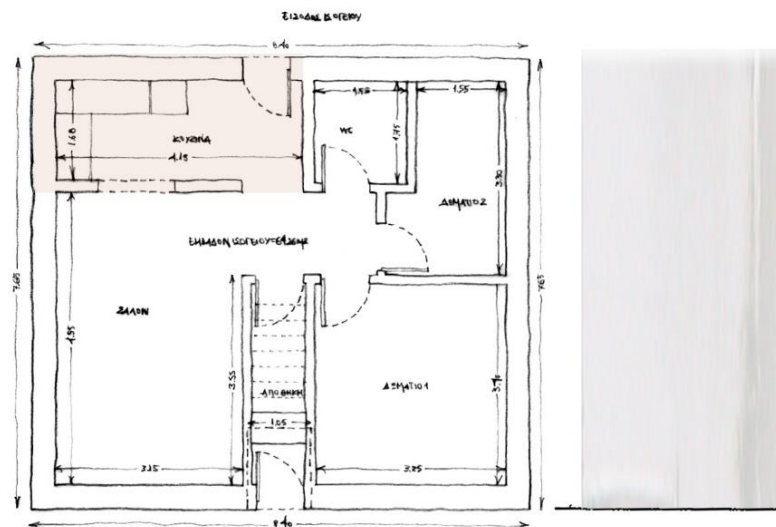
51. Έγγραφο Παραχωρητηρίου από το κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας

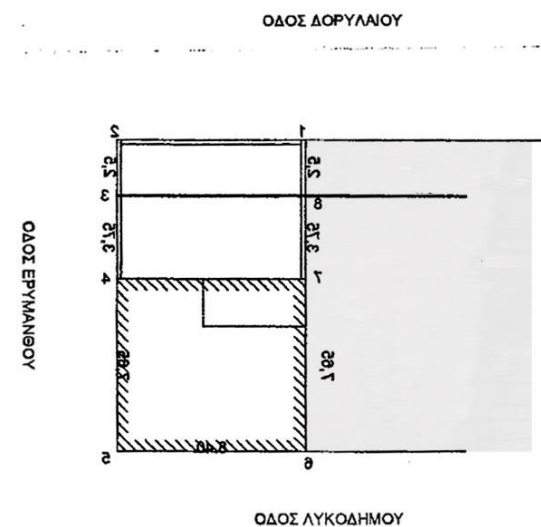
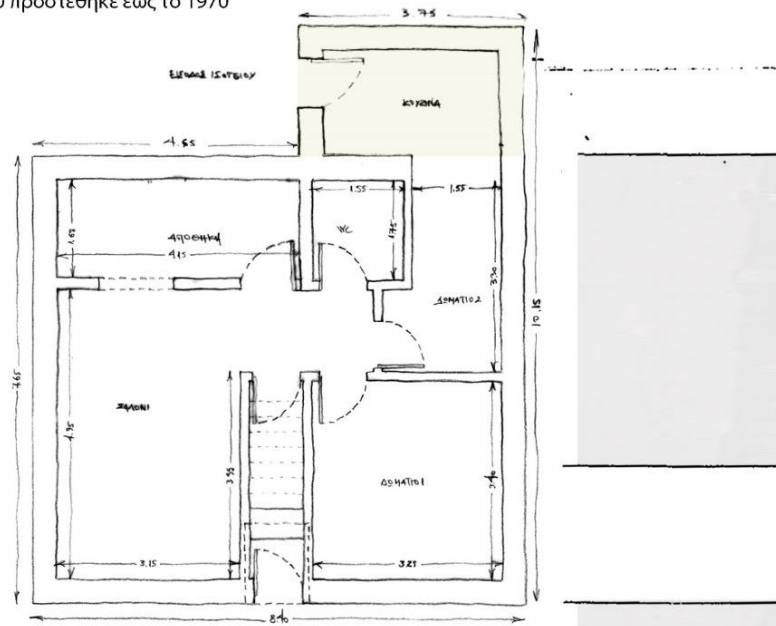
52. Η θέση της κατοικίας στο οικοδομικό τετράγωνο

74. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, Η πόλις των πολλαπλών ιστορικών επιπέδων. Μία πολεοδομική καί αρχιτεκτονική ανάγνωση*. Πάτρα: σ. 125

Οι μετατροπές που έχει υποστεί το κτήριο είναι κυρίως οριζόντιες επεκτάσεις που αφορούν την κατοικία του ισόγειου, με το συνολικό ύψος του να παραμένει σταθερό. Όπως μπορούμε να διακρίνουμε στο σχέδιο της εικόνας 46, το οποίο αποτελεί μελέτη της ισόγειας κατοικίας που πραγματοποιήθηκε το 2007, καθώς και στην αποτύπωση του οικοπέδου της εικόνας 48, η πρώτη προσθήκη πραγματοποιήθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα της κάτοψης, μετατρέποντας το σχήμα της σε ορθογωνικό. Η χρονολογία κατασκευής της δεν είναι ακριβής, όμως, από περιγραφές των απογόνων, υπολογίζεται ότι είχε κατασκευαστεί έως τη δεκαετία του 1970, από τους ίδιους, με σκοπό την καλύτερη διαβίωσή τους. Η επέκταση αυτή, των περίπου εννέα τετραγωνικών μέτρων, επέφερε αλλαγές στην εσωτερική διαρρύθμιση, αυξάνοντας το συνολικό εμβαδό της κατοικίας από 53,58 τ.μ. σε 62,84 τ.μ., παραλαμβάνοντας ταυτόχρονα τη χρήση κουζίνας, που έως τότε βρισκόταν παραπλεύρως του W.C. Έτσι, ο μικρός αυτός χώρος (δωμάτιο 2) μετατράπηκε σε υπνοδωμάτιο, ενώ η είσοδος μεταφέρθηκε κατά 1,68 μ., όσο το πλάτος της προσθήκης, και τοποθετήθηκε στο χώρο της κουζίνας. Το δωμάτιο με τις μεγαλύτερες διαστάσεις, αντικαταστάθηκε από το χώρο του καθιστικού, διευκολύνοντας παράλληλα τη σύνδεσή του με την είσοδο και την κουζίνα, ενώ το δωμάτιο 1 διατήρησε τη χρήση υπνοδωματίου. Τέλος, ο υπολειπόμενος χώρος κάτω από τη σκάλα, που οδηγεί στην κατοικία του ορόφου, αξιοποιήθηκε ως μια μικρή αποθήκη των δύο τετραγωνικών μέτρων.

55. Η κατοικία σε σχέση με τα γειτονικά κτήρια στην οδό Δορυλαίου

Παρόμοιες προσθήκες και τροποποιήσεις, με αυτές που παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο κτήριο, παρατηρούνται σε ολόκληρο το οικοδομικό τετράγωνο, καθώς και στο σύνολο του τέταρτου συνοικισμού, με τη διαφορά μεταξύ βόρειου και νότιου τμήματός του να παραμένει αισθητή, αφού εξαρχής αποτελούνταν από διαφορετικές τυπικές πολεοδομικές μονάδες. Η ομοιομορφία που προϋπήρχε συνεχίζει να διακρίνεται, κυρίως στο νότιο τμήμα του συνοικισμού, διατηρώντας, παράλληλα, τη μνήμη του προσφυγικού στοιχείου, που προκύπτει από την ίδια την κατασκευή, μεταλλαγμένη και προσαρμοσμένη στις νέες συνθήκες. Οι διαδικασίες, λοιπόν, των μετατροπών, μέσω των οποίων οι κατασκευές αυτές κατάφεραν να επιβιώσουν μέσα στα χρόνια, αποδεικνύουν την ευελιξία και κατά συνέπεια την ανθεκτικότητά τους, τονίζοντας την αρχιτεκτονική, πολιτισμική, κοινωνική και ιστορική τους αξία.

2.4 Πρόταση από τον Δήμο Πατρέων για την ανάπλαση της περιοχής των Προσφυγικών

Τα ολοένα αυξανόμενα προβλήματα της περιοχής των Προσφυγικών, οι αποσπασματικές παρεμβάσεις, χωρίς μελέτη και σχεδιασμό, καθώς και η γενικότερη υποβάθμιση που έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στο συνεχές αίτημα του Παμμικρασιατικού Συνδέσμου Πατρών και Περιχώρων, αλλά και των κατοίκων της περιοχής, για την ανάπλαση και την αναβάθμισή της. Έπειτα από την πραγματοποίηση σχετικής μελέτης, το έργο με τίτλο «Αναζωογόνηση Προσφυγικών Κατοικιών Δήμου Πατρέων – Κ.Χ.» εγκρίθηκε από την Οικονομική Επιτροπή του Δήμου Πατρέων και πρόκειται να ολοκληρωθεί μέχρι το 2023. Το έργο εντάσσεται στο Πρόγραμμα Ανάπτυξης και Αλληλεγγύης για την Τοπική Αυτοδιοίκηση «Αντώνης Τρίτσης» και αφορά την έκταση τετρακοσίων στρεμμάτων που ορίζεται μεταξύ των οδών Ιωνίας, Ηρακλείου, Γ. Παπανδρέου, Καλαβρύτων, Δ. Γούναρη, Κ. Παλαιολόγου, Χείλωνος Πατρέως, Αρματολών και Ιωνίας. Στόχος του είναι η βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος και ο εκσυγχρονισμός των υποδομών των κοινόχρηστων χώρων της περιοχής, με τις εκτιμώμενες εργασίες να περιλαμβάνουν τεχνικά έργα κατασκευής και ανακατασκευής δρόμων και πεζοδρομίων, υπόγειου δικτύου ηλεκτροφωτισμού και έργα πρασίνου⁷⁵. Οι επεμβάσεις που προβλέπονται, σχετίζονται ταυτόχρονα και με την κοινωνικοοικονομική αναβάθμιση της συνοικίας με έμφαση, όμως, στη διατήρηση της ιστορικότητας και του ιδιαίτερου χαρακτήρα της, παρέχοντας κίνητρα για την παραμονή των υπαρχόντων κατοίκων, αλλά και την μετεγκατάσταση νέων.

57. Η περιοχή της μελέτης ανάπλασης

75. Πρόταση του Δήμου Πατρέων
<https://e-patras.gr/el/dieythynsi-poleodomikoy-kykloforiakoy-shediasmoy>

Ερμηνεία_ Συμπεράσματα

Οι πρώτες παρατηρήσεις που προκύπτουν από τη δεδομένη μελέτη, αφορούν στην ταχύτητα με την οποία ολοκληρώθηκαν οι προσφυγικοί συνοικισμοί στην πόλη της Πάτρας, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αυτοί υλοποιήθηκαν. Συγκεκριμένα, οι πρώτοι τρεις συνοικισμοί είχαν ολοκληρωθεί μέχρι το 1932, γεγονός που παρουσιάζει ενδιαφέρον, αν αναλογιστεί κανείς την αντίστοιχη ανέγερση των συνοικισμών στην Αθήνα, που πραγματοποιήθηκε έξι με επτά χρόνια αργότερα⁷⁶. Αυτό μαρτυρά την άμεση κινητοποίηση των τοπικών αρχών που προχώρησαν, με σχετικά γρήγορους ρυθμούς, στην παραχώρηση των γηπέδων που χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση των συνοικισμών. Ο προσφυγικός πληθυσμός αποκαταστάθηκε στα λιγοστά τετραγωνικά που του παραχωρήθηκαν, αλλά που αποτέλεσαν το καταφύγιο απ' όπου θα έχτιζε εκ νέου τη ζωή του. Ωστόσο, η νέα, για τα ελληνικά δεδομένα, πολεοδομική μέθοδος της οργανωμένης δόμησης, που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή των οικιστικών αυτών συνόλων, δημιούργησε μια αίσθηση γκετοποίησης και ενέτεινε τις διαφορές μεταξύ των Μικρασιατών και του ντόπιου πληθυσμού⁷⁷. Η πολεοδομική πρακτική των τυποποιημένων κατοικιών, που χωροθετήθηκαν εκτός σχεδίου πόλης, στέρησε στους πρόσφυγες τη δυνατότητα ένταξης, καθιστώντας τους προσφυγικούς συνοικισμούς ένα ξεχωριστό σύνολο που παραμένει διακριτό μέχρι σήμερα. Στη σημερινή του μορφή, φιλοξενεί ταυτόχρονα παλαιά και σύγχρονα στοιχεία, συνθέτοντας, έτσι, διαφορετικά σκηνικά στην περιοχή που προδίδουν το πέρασμα του χρόνου και εγείρουν ερωτήματα σχετικά με την ανθεκτικότητά της.

Κατά τη σύγχρονη αυτή παρατήρηση των προσφυγικών συνοικισμών της Πάτρας, σημειώνονται διαβαθμίσεις ως προς την ανθεκτικότητά τους. Η αρχική τους μορφή παραμένει διακριτή σε μεγάλο βαθμό, παρά τις μετατροπές. Η περιμετρική διάταξη, του πρώτου και δεύτερου συνοικισμού, με την κοινή εσωτερική αυλή εντοπίζεται μέχρι σήμερα, ακόμη κι αν η τελευταία παρουσιάζεται, πλέον, συρρικνωμένη και με λιγότερες εξόδους προς τις περιβάλλουσες οδούς. Η γραμμική διάταξη στο νότιο τμήμα του τέταρτου προσφυγικού συνοικισμού παραμένει εξίσου ευδιάκριτη. Αυτή η μορφολογική συνέπεια περιορίζεται στους τρεις εκ των τεσσάρων συνοικισμών, καθώς ο τρίτος, κατά σειρά κατασκευής, συνοικισμός έχει ανοικοδομηθεί στο μεγαλύτερο μέρος του και διατηρεί λιγοστά στοιχεία της πρότερης εικόνας του. Η αρχική του τυπολογία με τα ισόγεια κτήρια και τις ιδιωτικές αυλές, που θύμιζαν αγροτικές κατοικίες, έχει αντικατασταθεί από ογκώδεις, πολυώροφες πολυκατοικίες, όπως έχει προαναφερθεί στη μελέτη, μεταβάλλοντας σημαντικά την πρώτη πολεοδομική του διάταξη. Η μεγάλη απόκλιση που παρουσιάζει ο συγκεκριμένος συνοικισμός σε σύγκριση με τους υπόλοιπους, είναι σχεδόν βέβαιο ότι οφείλεται στην ιδιαίτερη θέση του, καθώς εφάπτεται της συλλεκτήριας οδικής αρτηρίας Παπανδρέου. Το χαρακτηριστικό αυτό τον καθιστά πιο προνομιούχο σε επίπεδο συνδεσιμότητας με την πόλη και κατόπιν αιτιολογεί την έντονη εξελικτική του πορεία.

76. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, Η πόλις των πολλαπλών ιστορικών επιπέδων. Μιά πολεοδομική και αρχιτεκτονική ανάγνωση*. Πάτρα: σ. 126

77. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...* ό.π. σ.128

58. Αεροφωτογραφία της ευρύτερης περιοχής των Προσφυγικών_2022

59. Αεροφωτογραφία της ευρύτερης περιοχής των Προσφυγικών_ 1945-1960

Μελετώντας τους συνοικισμούς σε μικρότερη κλίμακα, προκύπτουν εκ νέου διαβαθμίσεις στην ανθεκτικότητα των πολεοδομικών τους μονάδων. Παράλληλα με την πολεοδομική τους διάταξη, οι τρεις από τους συνοικισμούς, διατηρούν εμφανή και την τυπολογία των προσφυγικών κατοικιών. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του δεύτερου συνοικισμού, η παλιά προσφυγική γειτονιά διακρίνεται, σε πρώτο επίπεδο, μέσω της κοινής κλίμακας των κτηρίων, που έχουν παραμείνει διώροφα στο μεγαλύτερο μέρος της. Πολλά από αυτά έχουν μεταβληθεί στο χρόνο, μόνο μέσω της φυσικής φθοράς, δίχως καμία μεταγενέστερη ανθρώπινη επέμβαση, επιτρέποντας στον παρατηρητή να κατανοήσει την αρχική κατασκευή. Άλλα, έχουν περάσει από διαδικασίες συντήρησης και ανακαίνισης, που σε αρκετές περιπτώσεις περιορίστηκαν στο ισόγειο της κατοικίας, δημιουργώντας, έτσι, ένα διάλογο μεταξύ παρόντος-παρελθόντος στην ίδια κτηριακή μονάδα. Συνοπτικά, οι μετατροπές που συντελέστηκαν στο σύνολο του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού, άλλοτε ήπιες και άλλοτε εντονότερες, δεν κατάφεραν να σβήσουν το πρώτο αρχιτεκτονικό σχέδιο που υλοποιήθηκε για τη στέγαση των προσφύγων. Η εξέλιξη του συνοικισμού αυτού, βασίστηκε υποσυνείδητα στη διατήρηση πολλών στοιχείων του παρελθόντος, παρουσιάζοντας μια εικόνα ανθεκτική στο χρόνο. Παρόμοια είναι και η περίπτωση του τέταρτου συνοικισμού, καθώς φέρει αρκετά από τα αρχικά του χαρακτηριστικά στη σύγχρονη μορφή του. Οι διαφορετικές τυπολογίες που συνυπήρχαν στον συνοικισμό εξ αρχής, εξακολουθούν να φανερώνονται με μικρότερες ή μεγαλύτερες αλλοιώσεις. Παρατηρείται, επίσης, ένας σημαντικός αριθμός νέων κατασκευών που, σε κάποια σημεία, τείνει να μεταβάλλει το χαρακτήρα της περιοχής, ωστόσο δεν επικρατεί στο σύνολο του συνοικισμού. Αντίστοιχα με τον προηγούμενο, ο τέταρτος συνοικισμός αποτελεί ένα κράμα από μετατροπές, φθορές, παλιές και νέες υλικότητες που συντηρεί, παρά τις αλλαγές, το πρότερο κτηριακό ύφος της περιοχής. Συγγενή συμπεράσματα θα μπορούσαν να προκύψουν και για τον πρώτο προσφυγικό συνοικισμό, αν η μελέτη περιοριζόταν στην πολεοδομική του διάταξη. Ωστόσο, παρά τη συνέπειά του σε επίπεδο διάταξης, τα αρχικά ύψη των κτηρίων έχουν διπλασιαστεί στο μεγαλύτερο μέρος του συνοικισμού, μετατρέποντας τις ισόγειες κατοικίες του σε διώροφα, κυρίως, κτίσματα και προσεγγίζοντας περισσότερο τη μορφή του δεύτερου συνοικισμού. Σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, η αρχική τυπολογία δεν συναντάται συχνά στο σύνολο του συνοικισμού, αλλά μπορεί ακόμα να διακριθεί η αυθεντικότητά της στα ισόγεια των κτηρίων και να γίνει αντιληπτή η διαφορά φάσης μεταξύ της πρώτης κατασκευής και της προσθήκης. Επομένως, η περιοχή που καταλαμβάνει ο πρώτος προσφυγικός συνοικισμός δεν έχει διατηρήσει μεγάλο μέρος των αρχικών κτηριακών δομών της αυτούσιο, αλλά τις έχει ενισχύσει ανάλογα με τις ανάγκες που προέκυψαν στο χρονικό διάστημα μελέτης, αποδεικνύοντας τελικά την ανθεκτικότητά της. Αντίθετα με τους υπόλοιπους συνοικισμούς, ο τρίτος έχει μεταβληθεί σημαντικά τόσο πολεοδομικά όσο

και αρχιτεκτονικά. Η αρχική τυπολογία των δομών του προδίδεται μέσα από τις ελάχιστες εναπομείνασες ισόγειες προσφυγικές κατοικίες, που διακόπτουν το νέο μοτίβο με τα πολυώροφα κτήρια και τις εμπορικές χρήσεις. Κατά συνέπεια, ο τρίτος προσφυγικός συνοικισμός θεωρείται εκείνος με το μικρότερο βαθμό ανθεκτικότητας, καθώς έχει εξελιχθεί στο χρόνο απορρίπτοντας, σχεδόν εξ ολοκλήρου, τα αρχικά χαρακτηριστικά κατασκευής του. Η σταδιακή αποχώρηση των προσφύγων από τους συνοικισμούς, οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας πληθυσμιακής σύνθεσης στην περιοχή. Οι κάτοικοι που ήρθαν να επανακατοικήσουν τα παλιά προσφυγικά σπίτια, επηρέασαν στην εξέλιξή της, διαταράσσοντας την κοινωνική συνοχή που διατηρούσε αρχικά, όντας αμιγώς περιοχή προσφύγων. Η επιρροή αυτή εκφράστηκε τόσο κοινωνικά όσο και χωρικά. Η καχυποψία που καλλιεργήθηκε μεταξύ των νέων κατοίκων εμφανίστηκε στο χώρο με την εσωστρέφεια των κατοικιών και την ερήμωση των κοινών εσωτερικών αυλών, που άλλοτε αποτελούσαν σημείο καθημερινής συνάντησης για τους πρόσφυγες. Οι κοινωνικές ομάδες που συνυπάρχουν πλέον στη γειτονιά, δείχνουν να μοιράζονται κάποια επιφανειακά, κοινά χαρακτηριστικά, καθώς πρόκειται για οικογένειες μεταναστών, Ρομά και όσων προσφύγων έχουν απομείνει, στο μεγαλύτερο μέρος της. Ωστόσο, παρότι η περιοχή διατήρησε την ιδιότητά της στην υποδοχή μεταναστών, ο τρόπος ζωής άλλαξε σημαντικά προβάλλοντας τη δυναμική της κοινής καταγωγής που ένωνε τους Μικρασιάτες πρόσφυγες και επισημαίνοντας την απουσία της συλλογικότητας αυτής στο σήμερα. Η ανθεκτικότητα της μορφής, που παρατηρείται σε μεγάλο μέρος των προσφυγικών συνοικισμών, δεν μπόρεσε να επεκταθεί σε κοινωνικό επίπεδο, μεταφέροντας στον σύγχρονο παρατηρητή της περιοχής μια ελλιπή εικόνα του παρελθόντος που δεν αντανakλά τον πρότερο τρόπο ζωής.

Συνολικά, το χωρικό αποτύπωμα των Μικρασιατών προσφύγων στην πόλη της Πάτρας έχει συρρικνωθεί και μεταβληθεί σε πολλαπλά επίπεδα. Παράλληλα, όμως, με τις οπτικές μεταβολές, μεταμορφώνεται και η ιστορική του σημασία, μέσα στη διάρκεια των εκατό αυτών χρόνων. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί γίνονται τόποι μνήμης, παρουσιάζοντας μια ακόμη σημαντική μεταβολή, τη συμβολική. Όσο σβήνει το προσφυγικό στοιχείο από τον χώρο και αφανίζεται ο παλιός τρόπος ζωής, γεννάται η αναπόληση ενός “καλύτερου” παρελθόντος. Οι ελάχιστοι πρόσφυγες που συναντώνται στην περιοχή κάνουν αναφορά για «ανθεκτικές, αντισεισμικές κατασκευές» των κτηρίων με κάποιο θαυμασμό, ίσως υπερβάλλοντα για τα κατασκευαστικά δεδομένα των προσφυγικών δομών, υποκινούμενο από νοσταλγική διάθεση και, σε ένα βαθμό, ωραιοποίηση του παρελθόντος. Σε συμβολικό επίπεδο, λοιπόν, παρατηρείται μια ιστορική αναβάθμιση του τόπου που έρχεται σε αντίθεση με την χωρική του υποβάθμιση. Τα κατάλοιπα των συνοικισμών, φορτισμένα με μνήμες, αποτελούν πλέον ένα κομμάτι κληρονομιάς υλικής και άυλης που αναζητά προστασία.

60. Σύγχρονες εικόνες των προσφυγικών συνοικισμών

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Γετίμης Π. (1989). *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Γκιζελή Β. (1984). *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Επικαιρότητα.

Λάζαρης Β. (1986). *Πολιτική Ιστορία της Πάτρας*. Πάτρα: Αχαϊκές Εκδόσεις.

Λάζαρης Β. (2008). *Η Πατραϊκή Δημαρχία στο Β' τέταρτο του 20 ου αιώνα. 1926-1951*. Πάτρα: Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών.

Λεοντίδου Λ. (2001). *Οι πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Μαρινέλλης Λ. Χρ. (1993). *Στα Προσφυγικά της Πάτρας τη δεκαετία του '40*. Πάτρα: Παμμικρασιατικός Σύνδεσμος Πατρών.

Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). *1922 οι πρόσφυγες στην Πάτρα*. Πάτρα: Ν.Ε.Π.Α.

Μιτζάλης Ν. (2007). *Η Μεσοπολεμική βιομηχανική ανάπτυξη της Πάτρας και οι μεταλλαγές στον αστικό ιστό της πόλης*. Πάτρα: Περί Τεχνών.

Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος.

Μιχελή Λ. (1992). *Προσφύγων βίος και πολιτισμός. Από τις πόλεις της Ελάσσονος Ασίας στα τοπία της παράγκας και του πισσόχαρτου*. Αθήνα: Δρώμενα.

Μούλιας Χρ. Α. (2000). *Το Λιμάνι της σταφίδας. Πάτρα 1828-1900*. Πάτρα: Περί Τεχνών.

Μπίρης Κ. (1966). *Αι Αθήναι - Από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*. Αθήνα: Καθίδρυμα Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών.

Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2005). *Η ενσωμάτωση των προσφυγικών συνοικισμών στο πολεοδομικό συγκρότημα των Πατρών (1928-1932)*. Συνέδριο Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη: Πολεοδομικές, πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις (Πρακτικά Συνεδρίου). Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», ΤΕΕ, ΕΜΠ.

Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, Η πόλις τῶν πολλαπλῶν ιστορικῶν ἐπιπέδων. Μιά πολεοδομική καί ἀρχιτεκτονική ἀνάγνωση*. Πάτρα.

Παπαιωάννου Ι. (1975). *Μέρος Ι: 1920-1960. Η κατοικία στην Ελλάδα: Κρατική δραστηριότητα*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.

Ροδά Μ.Λ. (1927). *Πώς βλέπω την Ελλάδα (Πελοπόννησος-1925)*. Αθήνα: Π.Δ. Σακελλάριος.

Σωτηρόπουλος Λ. (1993). *Μαρτυρίες για το λιμάνι των Πατρών πριν το '60*. Πάτρα: Αχαϊκές εκδόσεις.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Hirschon R. (2006). *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Dumont M.J. (1991). *Le Logement social à Paris 1850-1930*. Mardaga.

Goffman E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster.

Holling C. S. (1986). *The resilience of terrestrial ecosystems: local surprise and global change*. In William C. Clark & R. E. Munn (Eds.). *Sustainable development of the biosphere*. New York: Cambridge University Press.

Mavrogordatos. G.T. Stillborn Republic. (1983). *Social coalitions and party strategies in Greece 1922-1936*. Berkeley: University of California Press.

Pentzopoulos D. (1962). *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*. Athens and Paris: C. Hurst & Co. Publishers.

Πτυχιακές Εργασίες και Διδακτορικές Διατριβές

Κουρτίνος Χ. (2020). *Το «σχέδιο πόλεως» και η ανάπτυξη των ελληνικών αστικών κέντρων*. [Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών]. [https://nemertes.library.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/14097/3/Nemertes_Kourtinos\(arch\).pdf](https://nemertes.library.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/14097/3/Nemertes_Kourtinos(arch).pdf)

Μακαρόνας Σ. (2021). *Η ανθεκτικότητα ως κενό σημαίνον. Ανάλυση Λόγου στο Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας*. [Διπλωματική εργασία. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]. <https://dspace.lib.ntua.gr/xmlui/handle/123456789/54072>

Μιτζάλης Ν. (2006). *Η Πάτρα του Μεσοπολέμου. Στεγαστική Αποκατάσταση των προσφύγων και μεταλλαγές του αστικού χώρου*. [Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/17341>

Τύπος

Εφημ. Ο Νεολόγος, 29/01/1901, 01/01/1914, 01/10/1922, 02/10/1922, 25/09/1922, 02/10/1922, 05/10/1922, 07/02/1923, 04/03/1923, 20/01/1923, 04/02/1923, 07/02/1923, 15/03/1923, 11/10/1923, 25/02/1924, 14/07/1924, 17/09/1924, 10/01/1925, 31/01/1925, 06/03/1925, 11/03/1925, 26/04/1925, 22/03/1925, 25/05/1925, 26/05/1925, 06/06/1925, 30/07/1925, 02/08/1925, 11/08/1925, 24/05/1925, 28/05/1925, 26/08/1925, 28/08/1925, 12/09/1925, 13/09/1925, 15/09/1925, 23/09/1925, 10/10/1925, 14/10/1925, 16/10/1925, 26/11/1925, 23/11/1925, 11/11/1925, 3/10/1925, 11/12/1925, 15/12/1925, 21/12/1925, 27/12/1925, 14/06/1925, 30/11/1925, 04/12/1925, 07/12/1925, 19/12/27, 10/01/1930, 28/10/1930, 15/03/1931, 09/07/1931, 23/08/1931, 06/06/1932, 06/11/1933, 24/06/1934, 15/11/1934, 20/11/1934, 3/12/1934, 12/12/1934, 15/06/1937, 7/12/1938

Εφημ. Ο Τηλέγραφος, 25/01/1928, 10/02/1928, 25/02/1928, 17/03/1928, 02/03/1928, 11/10/1928, 30/12/1929

Εφημ. Φως, 31/07/1923, 09/08/1923

Αρθρα

Λεοντίδου Λ. (2016). «Φτωχογειτονιές της ελπίδας» *LiFO* 489. <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/ftohogeitonies-tis-elpidas>

Λεοντίδου Λ. (2017). «Φτωχογειτονιές της ελπίδας» Αναθεωρημένη δημοσίευση, με πρόσθετη τεκμηρίωση των τριών πρώτων υποκεφαλαίων της δημοσίευσης στο *LiFO* 498.

<https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/%CF%86%CF%84%CF%89%CF%87%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B1%CF%82/>

Adger W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 23(3). <https://doi.org/10.1191%2F030913200701540465>

Holling C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Reviews Inc*, 4, 1-23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>

Merrill, E.M. and Giamarelos, S. (2019). From the Pantheon to the Anthropocene: Introducing Resilience in Architectural History. *Architectural Histories*, 7(1). <http://doi.org/10.5334/ah.406>

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Ιστοσελίδες

https://gissrvweb.geopatras.gr/publish_t/webapps/g-mapsheets-gps/
<https://e-patras.gr/el/dieythynsi-poleodomikoy-kykloforiakoy-shedias moy>
https://www.teetde.gr/images/2022/FEBROUARIOS/dhmos_patreon_2022_final.pdf
<http://gis.epoleodomia.gov.gr/v11/#/21.7383/38.2329/19>
<http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx?fbclid=IwAR0hAfG39OgHjtS8LJ8X4-BzlbvofucQ3-Vd0dn83sBEvp-ePHJH7qNGWhY>

Πηγές Εικόνων

1. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή

Ευρήματα

2. Εφημ. Ο Νεολόγος, 16/12/22

3. <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/%CF%86%CF%84%CF%89%CF%87%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B1%CF%82/>

4. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). *1922 οι πρόσφυγες στην Πάτρα*. Πάτρα: Ν.Ε.Π.Α. σ. 158

5. Εφημ. Ο Νεολόγος, 27/12/22

6. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος. σ. 34
7. https://gissrvweb.geopatras.gr/publish_t/webapps/g-mapsheets-gps/
8. Εφημ. Ο Νεολόγος, 30/10/22
9. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ... ό.π.* σ. 21
10. Μαρινέλλης Λ. Χρ. (2009). *1922 ... ό.π.* σ. 121
11. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ... ό.π.* σ. 31

Κεφάλαιο 1|

12. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*. Πάτρα: Πελοπόννησος. σ. 72
13. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, Ή πόλεις τῶν πολλαπλῶν ιστορικῶν ἐπιπέδων. Μιά πολεοδομική καί ἀρχιτεκτονική ἀνάγνωση*. Πάτρα. σ. 127
14. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ... ό.π.* σ. 114
15. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
16. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
17. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 125
18. Εφημ. Ο Νεολόγος, 17/07/24
19. Εφημ. Ο Νεολόγος, 02/08/25
20. Μιτζάλης Ν. (2014). *Προσφυγικά, ... ό.π.* σ. 46
21. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 125
22. Εφημ. Ο Νεολόγος, 22/03/25
23. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
24. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
25. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 126
26. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
27. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 126
28. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
29. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
30. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 126
31. Παπαδάτου - Γιαννοπούλου Χ. (2018). *Πατρώ, ...ό.π.* σ. 127
32. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή

Κεφάλαιο 2|

33. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
34. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
35. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
36. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
37. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
38. Εικόνες από την προσωπική μας συλλογή
39. Εικόνες από την προσωπική μας συλλογή
40. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
41. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
42. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
43. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
44. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
45. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή

46. Εικόνες από την προσωπική μας συλλογή
47. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
48. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
49. Αρχείο Δήμου Πατρών
50. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
51. Ιδιωτική συλλογή
52. Εικόνα από την προσωπική μας συλλογή
53. Ιδιωτική συλλογή
54. Ιδιωτική συλλογή
55. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
56. Ιδιωτική συλλογή
57. <https://www.google.gr/maps/@38.2325645,21.7378712,288m/data=!3m1!1e3>

Ερμηνεία - Συμπεράσματα

58. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή
59. <http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx>
60. Κολλάζ εικόνων από την προσωπική μας συλλογή

Εκατό χρόνια μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και τη μαζική εισροή των προσφύγων του 1922 στον ελλαδικό χώρο, παρατηρούμε τη σημερινή μορφή των συνοικισμών, που κατασκευάστηκαν για την αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού και τους αναλύουμε ως προς την ανθεκτικότητά τους. Η μελέτη επικεντρώνεται στην πόλη της Πάτρας και συγκεκριμένα στους τέσσερεις συνοικισμούς που έχουν παραμείνει στη μνήμη των κατοίκων ως τα "Προσφυγικά", καθώς κατασκευάστηκαν σε κοινή περιοχή, δημιουργώντας ένα μεγαλύτερο σύνολο ενιαίου χαρακτήρα. Διερευνάται το αρχικό αποτύπωμα των προσφυγικών συνοικισμών και στη συνέχεια αναλύεται η σύγχρονη εικόνα της περιοχής, με παράλληλες αναφορές σε ενδιάμεσες φάσεις του χρονικού διαστήματος μελέτης. Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει την ανθεκτικότητα των συνοικισμών και τις διαβαθμίσεις που αυτή μπορεί να παρουσιάζει, ερμηνεύοντας ταυτόχρονα τα αποτελέσματά της τόσο σε πολεοδομικό, αρχιτεκτονικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο.